بیاد :- سید نذیر علی شاہ مرحوم

سہ ماہی

سرائیکی

بہاولپور

ترجمان سرائیکی ادبی مجلس

جلد نمبر ۳	جولائی ، اگست ، ستمبر ۱۹۹۱ء	شمارہ نمبر ۹

مشاورت :- ڈاکٹر پروفیسر اسلم ادیب
نصر اللہ خان ناصر

مدیر :- سید دین محمد شاہ
نواز کاوش

مینیجر سرکولیشن :- اجمل ملک

مشیرِ قانون :- عبدالقیوم اعوان

قیمت فی پرچہ ڈاہ ۱۰ روپے ، سالانہ پنجھاہ ۵۰ روپے

رابطہ
دفتر "سرائیکی" چھوک سرائیکی بہاولپور

تندیر

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

ھود ۱۱

وَنَادٰى نُوْحٌ رَّبَّهٗ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِىْ مِنْ اَهْلِىْ وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحٰكِمِيْنَ

ترجمہ :-

اور نوحؑ نے اپڑیں پروردگار کو پکا ریا تے اکھیو تے پروردگار، میڈا پتر میڈے گھرانڑیں وچوں اے (اینکوں نجات ملن ونجے)۔ تیڈا وعدہ سچا اے، توسب توں بہتر حاکم ہیں!

And Noah cried to his Lord and said: My Lord, surely my son is of my family, and Thy promise is true, and Thou art the Justest of the judges.

قَالَ يٰنُوْحُ اِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنِّىْۤ اَعِظُكَ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ ﴿۴۶﴾

ترجمہ :-

خدا نے فرمایا کہ نوحؑ، او تیڈے گھر والیاں وچوں نہیں - او تاں ناشائستہ افعال ہے۔ جیہڑی چیز دی تیکوں حقیقت معلوم نہیں اوں بارے میں کنوں سوال ای نہ کر۔ میں تیکوں نصیحت کریندا ہاں جو نادان نہ بݨ۔

He said: O Noah, he is not of thy family; he is (an embodiment of) unrighteous conduct. So ask not of Me that of which thou hast no knowledge. I admonish thee lest thou be of the ignorant.

"مرغی پہلے یا انڈہ" یہ ایک مشہور اور مسلسل بحث کا عنوان ہے۔ کچھ بھی پہلے ہو ہمیں اس بحث میں پڑ کر ہلکان ہونے کی ضرورت نہیں۔ مگر یہ عنوان یاد یوں مجھے آیا کہ ملک میں امن و امان کی صورت حال دگرگوں ہے۔ آپ پوچھیں گے ملکی بدحالی کا مرغی۔ انڈے سے کیا تعلق ہے؟ اس کی وضاحت میں آپ کو وہ لطیفہ یاد دلاتے ہیں جو دو بے وقوفوں سے منسوب ہے۔ ایک نے کہا "یار حیرانی ہوتی ہے انڈے میں سے بچہ کیسے نکل آتا ہے؟" دوسرے نے جواب دیا "حیرانی ہونے کی بات تو یہ ہے کہ بچہ آخر انڈے میں گھستا کیسے ہے؟" آپ کہیں گے یہ وضاحت کیا ہے۔ اس سے تو بات مزید الجھ گئی ہے۔

نہیں صاحب! گزشتہ سہ ماہی کی وارداتیں گنتے جایئے۔ معاملہ واضح ہو جائے گا۔ مثلاً نوشہرہ کا سانحہ، ریلوے کے المناک پے در پے حادثے .... لاہور، شیخوپورہ میں معصوم افراد کا قتل، بنکوں میں ڈاکے، اغواء برائے تاوان وغیرہ۔ ایک موقف یہ ہے کہ ملک دشمن عناصر کی تخریبی کارروائیاں ہیں جو دہشت گردی کے ذریعے خوف و ہراس اور بے یقینی کی فضا پیدا کرنا چاہتے ہیں۔ تاکہ حکومت بدنام ہو۔ جبکہ دوسروں کا کہنا ہے کہ وارداتوں پر قابو نہیں پایا جا رہا۔ اس لئے حکومت ناکام ہو چکی ہے۔ وارداتیں ہو رہی ہیں۔ اس لئے حکومت ناکام ہے۔ یا حکومت کو ناکام کرنے کے لئے وارداتیں کرائی جا رہی ہیں۔ ہو گئی نہ "مرغی پہلے یا انڈہ" والی بات؟

وارداتوں یا حکومت کی ناکامی کو اس تناظر میں دیکھا جائے کہ وارداتوں سے پہلے امریکہ نے ہماری اقتصادی اور فوجی امداد بند کر دی۔ نہ صرف خود امداد بند کر دی بلکہ دیگر بڑی طاقتوں کو بھی امداد نہ دینے کی ہدایات جاری کر دیں۔ اب آپ سمجھ گئے ہوں گے کہ ملک میں عدم تحفظ کی فضا کون پیدا کر رہا ہے اور کیسے۔ بچہ انڈے سے نکلتا کیسے ہے یا بچہ انڈے کے اندر گھستا کیونکر ہے۔

آج کا اداریہ سیاسی بنتا جا رہا ہے۔ اگرچہ ہماری مجلس کا سیاست سے کوئی تعلق نہیں۔ ہمارے کرم فرما تو بخوبی جانتے ہیں کہ ہمارا سیاست سے کوئی واسطہ نہیں، ہم اور آپ مانتے ہیں مگر تخریب کاروں کے لئے یہ حقیقت بے معنی ہے۔ تخریب کاروں کی نظر میں سیاسی یا غیر سیاسی لوگ دونوں برابر ہیں۔ آپ کو یاد ہوگا کہ دو سال پہلے انہیں دنوں ہتھوڑا گروپ نے ہمارے دفتر میں ہمارے چوکیدار کا سر کچل ڈالا تھا۔

دلچسپ بات یہ ہے کہ ہمیں سیاست سے دلچسپی نہ رکھنے کے باوجود امن و امان سے دلچسپی ضرور ہے۔ اس سے زیادہ دلچسپ بات اور کیا ہو سکتی ہے..... جیسا کہ دو دوست جا رہے تھے کہ تخریب کار کتوں نے ان کا راستہ روکا۔ ایک دوست نے کہا " جو بھونکتے ہیں وہ کاٹتے نہیں۔ مگر فکر نہ کرو۔" دوسرے نے کہا۔ " یار، اس محاورے کا علم تمہیں اور مجھے تو ہے، معلوم نہیں یہ کتے بھی جانتے ہیں یا نہیں ؟"

تُہاکوں یاد ہوسی کجھ عرصہ پہلے اُساں "افسانہ نمبر" دا اعلان کیتا ہا۔ پر ایں نمبر واسطے ساکوں ہالی تک کامیابی نہیں تھئی۔ کامیابی تاں ساکوں لکھاریاں دیاں تحریراں حاصل کرݨ وچ حاصل نی تھئی، بہر حال اُساں تو ہاڈا دروازہ کھڑکیندے رہسوں، ہݨ تو ہاڈی مرضی ہے جو وُلدا ڈیویا نہ ڈیو،

سرائیکی دا ہ پیغام اُساں دَر دَر تئیں پہنچاوݨا چاہندے ہیں۔ ایں پیغام دا مطلب عام طور تے غلط گھِدا ویندے اساڈا نہ تاں کہیں سیاسی ٹولے نال تعلق ہے۔ نہ کہیں لسانی گروہ نال اُساں تاں زبان وادب دی خدمت دے جذبے نال سرشار ہیں تے زبان وادب دی ترویج واشاعت اساڈا مشن ہے۔ ایہ ہک ایجھا مشن ہے جیڑھا بہوں مشکل تے اعصاب تھکا ڈیوݨ والا ہے۔ اُساں اینویں تاں زبان وادب دی محبت دا اظہار کریندے رہندے ہیں۔ پر عملی طور تے اُساں کجھ نِسے کریندے۔ "سرائیکی" پڑھنا، خریدنا تے اینکوں گھر گھر پہنچاوݨا اساڈا مشن اے۔ کیا تُساں اساڈے بانہہ بیلی کینا بنڑسو، ایں سوال دا جواب ساکوں اینویں ہالی تک نی ملدا۔ جینویں اساڈا خواب ہے۔

خواب تبدیلی دے سنہیے دا ناں ہے تے اے موسم دی تبدیلیاں ہے شجرکاری دا۔ بین الاقوامی سیاسی تبدیلیاں دا تے دل شادیاں دا، ایں خوشگوار موسم وچ اُساں سئیں شاکر شجاع آبادی کوں مبارکاں پیش کریندے ہیں۔ جیہڑے شادی دے رشتے وچ گنڈھیج گِن۔ اساڈی دُعا ہے جو اِنہاں دی شاعری دا کوں اتہاں دی شادی دیاں خوشیاں ہمیشاں قائم رہوݨ۔ خواباں دی گالھ تھئی ہے تاں ایم اے سرائیکی وی ساڈا خواب ہئی۔ سرائیکی وچ ایم اے دا پہلا امتحان اجکل تھیندا پے۔ اُساں ایں خواب دی تعبیر تے بہوں خوش ہیں۔ خوشی دی گالھ ہے۔ ہُݨ اُساں اے منگ کریندے ہیں۔ جو سرائیکی کوں باقاعدہ

مضمون دی شکل وچ کالجاں وچ متعارف کرایا ویندے تاں جو سرائیکی زبان و ادب دے ترے طالب علم اپنڑیں تریہہ مُکا سگن۔

آخر وچ ہک اِنتہائی افسوسناک خبر اے ہے جو سرائیکی دے جہاندرے شاعر شاکر احمد پوری اِنتقال کر گئین۔

(اِنا للہِ وَ اِنا الیہِ راجعون)

شاکر احمد پوری ہوریں چنگے تے عوامی شاعر ہن۔ اساڈی دُعا ہے جو اللہ تعالیٰ اُنہاں کوں کروٹ کروٹ جنت نصیب کرے۔ تے اُنہاں دے لواحقین کوں صبر و استقامت دا حوصلہ ڈیوے۔ آمین۔
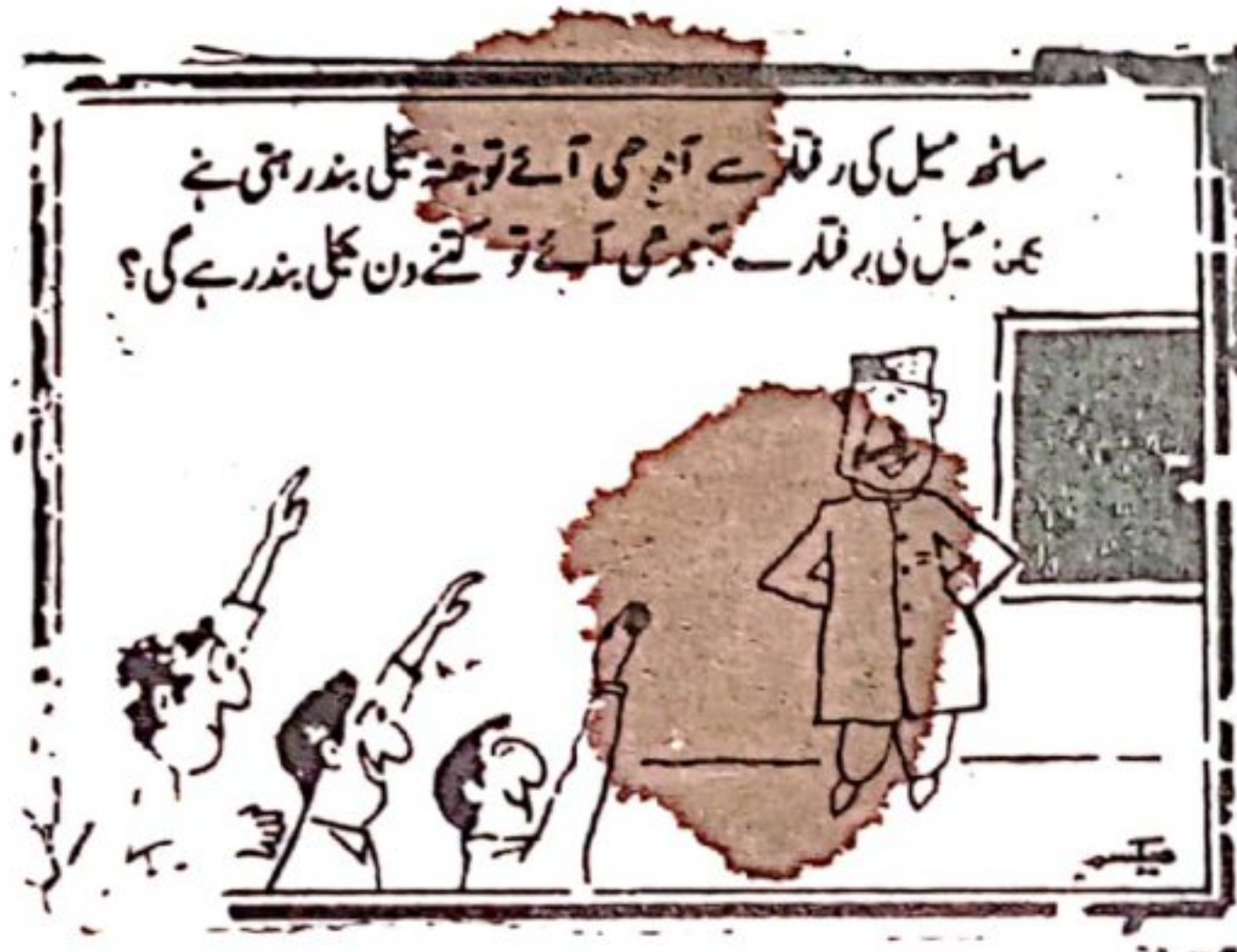
تہاڈا،

نواز کاوش۔ مدیر

بشکریہ نوائے وقت

... دا را ہی نہیں ...
... وچ ہر ویلے بلدی رہندی ہے۔ ایندی
...یش ہی محسوس کر سگدے۔ اُوندے اندر ہر ویلے عشق
ہے۔

عزیز فاطمہ

خواجہ غلام فریدؒ دا تصوّرِ عشق

ع قسم خُدا دی قسم نبیؐ دی
عشق ہے چیز لذیذ عجیب

ع عشقوں مُول فریدؒ ناں پھرسوں
روز نویں ہم چس دے میاں جی

حضرت خواجہ فریدؒ نے اپنی شاعری وچ عشق دے جذبے کوں بہوں عظمت تے بلندی عطا فرمائی ہے۔ آپ نے عشق کوں ہک انوکھی تے نویکلی لذت عطا کرن والی شے آکھیے۔ آپ نے ایں عشق دے جذبے کوں اتنی عظمت عطا کیتی کہ انسان دی وڈائی دا وسیلہ تے عرفانِ حق دی سُنجاݨ دا رستہ آکھیا۔

آپ فرمیندن کہ عشق ہی او واحد جذبہ ہے جیندے نال انسان، انسانِ کامل بݨدے۔ اگر انسان وچ عشق دا جذبہ ناں ہووے تاں اوندے تے حیوان دے درمیان کوئی فرق کوئے نہیں۔

ع باجھ محبت جاݨ برابر
کیا ناطق کیا ناہق صناہل

[illegible] عظمت دی بیان کریندے ہوئے فرمیندن کہ اے عشق تاں او [illegible]
گرنی۔ اساڈی دُعا ہے جو انہاں دی [illegible] ت دے اندر جنم گھدا سب کنوں
ہمیشاں قائم رہوݨ۔ خوابان دی گالھ تھئی ہے تاں ایم اے
سرائیکی وچ ایم اے دا پہلا امتحان اجکل تھیندا ایہ [illegible] خاطر اے کائنات پیدا کیتی یعنی تخلیق
خوشی ہن۔ خوشی دی گالھ ہے عشق دا جذبہ کار فرما ہے۔

آپ فرمیندن۔

ع گفت کنزاً عشق گواہی
پہلوں حب خود ذات کوں آہی
جیں سانگے تھیا جمل جہان

عام طور تے خواجہ صاحب دے کلام دا جائزہ گھندے ہوئے صرف انہیں کوں صوفی بنا کے پیش کیتا ویندے انہیں دے عشق حقیقی کوں پیش کیتا ویندے جبکہ آپ ہک مکمل انسان ہن پوری انسانی فطرت رکھیندے ہن۔ آپ نے بھرپور زندگی بسر کیتی ہئی۔ آپ تارک الدنیا ناں ہن۔ ایندے نال عشق مجازی دا واقعہ وی منسوب کیتا ویندے۔ آپ نے روہی وی ہک ٹبنگر نال محبت کیتی۔ لیکن آپ مجازی عشق کوں وی عشقِ حقیقی تک پہنچن دا ہک ذریعہ ہک پوڑی سمجھدے ہن۔ آپ فرمیندن جو عشقِ مجازی دی عجیب مشغلہ ہے۔ اے ہک شطرنج دی بساط دا نگوں ہے جیندے اتے راز و رموز دے مہرے کھیڈے ویندے ہِن۔ آکھن کوں تاں اے ہک کھیڈ ہے لیکن ایندے وچ حقیقت دے راز تے رموز کم کریندن تے آخر حقیقت تک پچا ڈیندن۔

ع وہ حضرت عشقِ مجازی
سب راز رموز دی بازی

جڈاں انسان عشقِ حقیقی دی راہ تے قدم رکھیندے ناں عشقِ مجازی بُھل ویندے تے کمتر نظر آمدے۔

آپ فرمیندن

ع ڈِسدے عشق مجازڑے
حُسن ازل دی سانگ

عشق دی منزل بہوں اوکھی ہے۔ ہر انسان ایں منزل دا راہی نہیں تھی سگدا عشق تاں ہک کیاہ ہے جیڑھی درویش دے دل وچ ہر ویلے بلدی رہندی ہے۔ ایندی لذت یا اِ بندا در دصرف درویش ہی محسوس کر سگدے۔ اُوندے اندر ہر ویلے عشق دی بھابڑ بھیں تے ہلچل مچائی رکھدی ہے۔

ع عشق نہیں ہے نار غضب دی
چٹنگ چُوانتی لائی

عشق دی منزل وچ بہوں ڈکھ تے مصیبتاں انسان کوں ملدن۔ ایں منزل توں کامیاب و کامران گذرن صرف عاشقِ صادق دا کم تے حوصلہ ہے آپ فرمیندن کر اِجھیاں مشکل منزلاں تے مقامات سوائے وفادار عاشقیں دے تے لذت دیدار دے لبھݨ والے نے سچے تے کھرے لوکیں دے سوا کون طے کر سگدے عاشق جیڑھیاں مشکلاں برداشت کر سگدے۔ ہر شخص نہیں کر سگدا۔ آپ فرمیندن

ع بن عاشق اہل وفا دے
بن شائق ذوق لقا دے
بن صادق صدق وصفا دے
ایتھ آوے کون گذر کر،

عشق دی کاٹ تے ایندی چبھن بہوں تیز ہے۔ ایندی چبھن عاشق کوں ہر ویلے بے چین تے بے قرار رکھیندی ہے۔ اے بہوں ظالم جذبہ ہے تے عاشق دے دل وچ تیر والی کار ونج کے لگدے تے بہوں زبردست چوٹ لگدی ہے۔

ع عشق نہیں ہے تیر بلا دا
ظلمی چوٹ چلیندا ہے

آپ فرمیندن جو عاشق دے اندر اے بھا مسلسل بلدی رہندی ہے۔ اتے تیر مسلسل چلدا رہندے۔ عاشق دا دل زخمی زخمی تے جگر پاش پاش ہے۔ وقت دے نال نال اے درد اے سوز ڈُدھ صدا رہندے۔

ع کیا عشق ارڑاہ مچایا ہے
ہر روز اے سوز سوایا ہے

آپ فرمیندن کہ تسلیم لاوݨ کوئی سوکھا کم نہیں۔ عشق قربانیاں منگدے تے جان دے نذرانے منگدے عاشقِ صادق او ہے جیڑھا ایں منزل تے اپنی جان دی پرواہ نہیں کریندا تے اپنی جان محبوب دے قدماں وچ نچھاور کرݨ کوں عین سعادت سمجھدے۔

ع پڑھ بسم اللہ گھدیم بسم کوں
چاتم عشق اجارہ

ع اوڑک عشق اندر جند ڈیسوں
ناں سمجھیں کھل ہس دے میاں جی

آپ عشق کوں رہبر کامل سمجھدن عشق ہی او جذبہ ہے۔ جیڑھا انسان کوں حقیقت تک گھن کے ویندے اے اوں مقام تک پچدے جتھاں تک عقل نہیں پج سگدی۔ عشق ہی ڈکھے ہوئے دل دے خوشیاں دا سامان کریندے۔ عشق ہی حقیقت دے رازاں کنوں پردہ چاونڑ والا ہے۔

ع عشق ہے ڈکھڑے دل دی شادی
عشق ہے رہبر مرشد ہادی
عشق اساڈا پیر
جیئں کل راز سمجھایا

عشق دی اے لذت ہے جو انسان ڈکھ درد کوں سہہ گھندے تے اوندے اتے خوشی دا اظہار کریندے۔ آپ فرمیندن جو محبت وچ لکھاں درد تے ہزاراں ڈکھ ہن لیکن میں شکر دا سجدہ کریندا ہاں جو اے درد و غم میڈی قسمت وچ آئن۔ میکوں دوست دی مار من بھاونڑیں لگدی ہے۔

ع لکھ لکھ سول ہزاراں ڈکھڑے
سو سو شکر جو ائم پلو کھڑے
بے شک ضرب حبیب دی بیب

قرآن پاک وچ لکھا ہے کہ اساں اپنڑی امانت کوں سارے اسمان زمین اتے پہاڑاں دے سامنڑے پیش کیتا تاں اینہاں چاونڑ کنوں انکار کر ڈتا اتے ایں کنوں ڈر گئے اتے آدمی نے اوکوں چا گھدا اے امانت اہل تعرف دے نزدیک عبادت اطاعت تے معرفت حق ہے۔ جیڑھی عشق دے بغیر ممکن کوئے نہیں۔ اے انسان دی ہمت ہے کہ اوں ایں بار کوں اپنے کمزور مونڈھیں تے چاتا صوفیاء سامنڑے آئے تے انہیں عشق دی شراب دا کوڑا گھٹ خوشی نال بھرنڑ منظور کر گھدا ایں شراب دا نشہ خواجہ صاحب دے

انہاں شعراں وچ ملاحظہ فرماؤ۔

ع

دستوں پیر مغاں دے
پیتم عشق دا جام
وحدت کیتا غلبہ
بھل گیا کفر اسلام
گذرے فرض فریضے
سنت کو بھی سلام

اے نشہ محض عشق دا نہیں بلکہ عشق حقیقی دا ہے۔ جیڑھا ہر مقصد تے ہر شک کنوں پاک ہے۔ ایں مقام تے پہنچ کے انسان کوں وحدت دے سوا بیا کجھ نظر نہیں آندا دوئی دے پردے ہٹ ویندن۔ دوست دشمن دی تمیز ختم تھی ویندی ہے۔ پس ہر پاسوں محبوب ڈسدے ایں مقام تے وچ کے سالک انا الحق دا نعرہ لیندے خواجہ سائیں دی عشق دے ایں درجے تے ہن آپ نے کیا قلندرانہ گالھ کیتی ہے۔

ع

اساں سو بر مست قلندر ہوں
کدیں مسجد ہوں، کدیں مندر ہوں

مسجد، مندر سب اوں ذات دے حوالے ہن۔ سب رستے اوی ذات دی طرف وچ کے کھلدن۔ عاشق کوں ہر جا تے روندے محبوب دا جلوہ نظر آندے۔ سالک ایں مقام تے پہنچ کے جنت تے دوزخ دے جھگڑے کنوں آزاد تھی ویندے ایندے پیش نظر صرف محبوب دی رضا ہوندی اے۔ اوں کوں انعام دا کوئی لالچ نہیں ہوندا۔

ع

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا
سبحان اللہ سبحان اللہ
خود عاشق خود معشوق بنیا
سبحان اللہ سبحان اللہ

آپ عشق کوں علم عمل کنوں زیادہ درجہ ڈیندے ہن۔ آپ فرمیندے ہن کہ جتھاں تک علم دی حد ختم تھیندی ہے انھوں اگوں تے عشق دی حد شروع تھیندی

انہاں شعراں وچ ملاحظہ فرماؤ۔

ع
دستوں پیر مغاں دے
پیتم عشق دا جام
وحدت کیتا غلبہ
بھل گیا کفر اسلام
گذرے فرض فریضے
سنت کو بھی سلام

اے نشہ محض عشق دا نہیں بلکہ عشق حقیقی دا ہے۔ جیڑھا ہر مقصد تے ہر شک کنوں پاک ہے۔ ایں مقام تے پہنچ کے انسان کوں وحدت دے سوا بیا کجھ نظر نہیں آندا دوئی دے پردے ہٹ ویندن۔ دوست دشمن دی تمیز ختم تھی ویندی ہے۔ پس ہر پاسوں محبوب ڈسدے ایں مقام تے وبخ کے سالک انا الحق دا نعرہ لیندے خواجہ سائیں دی عشق دے ایں درجے تے ہن آپ نے کیا قلندرانہ گالھ کیتی ہے۔

ع
اساں سو بہ مست قلندر ہوں
کدیں مسجد ہوں، کدیں مندر ہوں

مسجد، مندر سب اوں ذات دے حوالے ہن۔ سب رستے اوی ذات دی طرف ونج کے کھلدن۔ عاشق کوں ہر جا تے روندے محبوب دا جلوہ نظر آندے۔ سالک ایں مقام تے پہنچ کے جنت تے دوزخ دے جھگڑے کنوں آزاد تھی ویندے ایندے پیش نظر صرف محبوب دی رضا ہوندی اے۔ اوں کوں انعام دا کوئی لالچ نہیں ہوندا۔

ع
ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا
سبحان اللہ سبحان اللہ
خود عاشق خود معشوق بنیا
سبحان اللہ سبحان اللہ

آپ عشق کوں علم عمل کنوں زیادہ درجہ ڈیندے ہن۔ آپ فرمیندے ہن کہ جتھاں تک علم دی حد ختم تھیندی ہے اتھوں اگوں تے عشق دی حد شروع تھیندی

بے عشق جتھاں تک پہنچ سگدے علم اتھاں تک نہیں ترپ سگدا۔ مثلاً اقبال ایندے بارے آکھدے۔

ع عشق فرمودۂ قاصد سے سبک گام عمل
عقل سمجھی ہی نہیں معنی پیغام ابھی

آپ فرمیندن

ع علم عمل بھل ویسی جے کر عشق ہوکن رس ڈیمیاں جی
جڈاں عشق فرید استاد تھیا سب علم عمل برباد تھیا
پر حضرت دل آباد تھیا سو وجہ کنوں لکھ حال کنوں

ہک ہئی جاتے آپ فرمیندن کہ جڈاں وی ساڈی عشق نال یاری لگی ہے ساکوں سب ہوش بھل گئے۔

ع بیا عشق اساڈی آن سنگت گئی شد مد زیر زبر دی بھت

آپ نے عشق کوں ہوں بلند درجہ ڈتے آپ نے اپنڑیاں ساریاں عقیدتاں دا مرکز عشق کوں بنائے آپ تے ایں کوں ایمان دا درجہ ڈتے۔

آپ فرمیندن

ع میڈا عشق وی توں میڈا یار وی توں میڈا دین وی توں ایمان وی توں
ناصح ناہی نال مٹی مانع عشق اساڈا دین ایمان اے
زاہد کوں وچ خبر سنڑا ڈو عشق اساڈا دین ایمان اے

آہدا عشق عشق حقیقی ہے آہدے اگوں مجازی عشق جزو تے فانی ہے حسن ازل محیط کل تے لاثانی ولا فانی ہے۔ آپدا پیغام اے ہے کہ ہر بندے کوں حسن ازل نال عشق کرڑاچا ہندا ہے۔ بہرحال آپ دے فلسفۂ وحدت الوجود تے فلسفۂ حسن ازل نے کھٹا تھی تے انہاں دی زندگی وچ ایجھا رنگ بھرے جو انہاں کوں عرفان تے وجدان نصیب تھئے تے انہاں دے طفیلوں انہاں دی شاعری کوں خلوص تے فنی بلندیاں ملین۔

آپ دی شاعری وچ تصوف دی ترجمانی جیویں کیتی گئی ہے۔ انہاں دے مزاج تے طبیعت دے ہم رنگ ہے۔ ایں وجہ توں آپ دی شاعری زندہ جاوید بنڑ گئی ہے۔ انہاں دی شاعری تے انہاں دا نظریۂ تصوف ہک بئے نال مل گئن انہاں کوں نکھیڑیا نی ونج سگدا۔

خواجہ صاحب عشق دی حقیقت کوں ناں صرف چنگی طرح سمجھدے ہن بلکہ فقر درویشی کوں سرمایہ یا مُڈی مُوڑی آہدے ہن۔

ع نینہ فرید فقر دی موڑی
باجھ برہوں دے کل گل کوڑی
مردیں جیندیں نیویں پوری
دل نوں داغ ناں لا ویں،

آپ عشق حقیقی کوں ہی سب کجھ منیندن ایندے علاوہ ہر شئے تے ہر محبت کوں کوں کوڑا آکھدن۔ آپ فرمیندن کہ صرف خدائے برتر دی محبت ہی سب کجھ ہے۔ ایندے علاوہ سارا بدصورت شور وغل تے فساد ہے۔

ع باجھ محبت ذاتی کُوجھا شور فساد

ایں ساری بحث توں اساں اے اندازہ لیندے ہیں کہ آپ دا نظریۂ عشق وحدت الوجودی تے عشق حقیقی دے گرد گھمدے۔ عشق مجازی کوں اوندے تک پُجن دا ذریعہ سمجھدن آپ ہک عالم باعمل ہن۔ آپ علم عمل دے عشق دا سوز رکھیندن پہلے علم ضروری ہے۔ جِتھاں علم دی حد مک ونجے ول بندہ راہ سلوک دیاں منزلاں عشق دے ذریعے طے کرے۔ آپ تے پہلے عشق مجازی ول فنا فی شیخ تے ول فنا فی الرسول تے آخر وچ فنا فی اللہ دیاں منزلاں طے کیتیاں۔ انہاں دیاں سوچاں دے سارے دھارے عشق حقیقی دی طرف ویندن تے ایہو انہاں دا نظریۂ یا فلسفہ عشق ہے۔

مظہر مسعود

گول پھرول کریجے تاں بہوں سارے ایجھے شعرائ دا ڈس ملدے جیڑھے گمنامی دا پردہ تاݨ کے سم گن ۔ کہیں تذکرے اُنہاں کوں گنوایا نہیں ، کہیں کتاب انہاں کوں جتوایا نہیں ساری عمراں او دیوان بیاض جوڑیندے سنبھیندے رہ گے ۔ اِنہاں جگ راتے جالے ۔ کیتا لے کٹے ۔ آپ کوں وِنجایا وِسارِیا ۔ قلمی پورھے تے فکری جھورے اِچ حیاتی گندر گئی ۔ اجھاں کتابت ، اشاعت دا سانگا نہ بݨیا تے مُدّ مُعیاد مُک گئی ۔ بھوں بے شناس تے بے قدرے وارثاں تے دھن دھنولا تاں سوگا کر گِدھا پر قلمی تَرکے دا پتہ نہ پیتیا ۔ شاعراں دی کمت پساری دی پوڑی بݨ تے پیراں ہیٹھ رُل گئی یا سیوی دا رزق تھی ڳئی ۔

حافظ عبدالکریم دلشادؔ دی آواز کل تئیں کنیں پوندی رہ گئی ہے ۔ جھڄ بیاضاں اُوں دے آپݨے قول مطابق موجود ہن ۔ اللہ دا بخش ہووس او لڈ گیا ۔ اَج اوندا تاں کیفی جام پوری دی سرائیکی شاعری ، اتے ہک ڈوں بیاں تذکریاں دے ڈوں چار ورقیاں تے باقی ہے ۔ اوندا آپݨا چالھی سالاں دا پورھیا کجھ متشاعراں نے وارثاں کنوں کوڈیاں دے مہا گھین تے آپݨی ملک کر گدھے ۔ محمد نواز خوشتر دی یوسف زلیخا دا قلمی نسخہ موجود ہے ۔ اُتے حسان الحیدری دا قلم وی لگیا ہوئے تے تبصرہ وی لکھیا ہوئے ۔ اولاد کوں علمی قلمی شوق ہے کینا ں ۔ مسودہ صندوق اِچ وِڈکیاں دی نشانی بݨی پئی ہے ۔

مجرمؔ احمد پوری وی ایں صف دے ہک شاعر ہن جنہاں کوں منہ لکائے لگ بھگ ادھی صدی گذری گئی ہے ۔ اُنہاں دی ہک قلمی بیاض اُنہاں دے ہک فرزند حافظ محمد امین صاحب کنے موجود ہے جیہڑے خود وی ہُݨ عمر رسیدہ بزرگ ہن ۔ اندازہ ایہ ہے جو ایہ اِنہاں دا کل کلام کینی ۔ بیاں چیزاں دی کجھ ہوسن جیڑھاں ویلے دے اندھارا اِچ اڈ پڈ گن ۔

مجرم احمدپوری دا اصل ناں محمد بشیر احمد ہا۔ آپ دے والد مولانا محمد احمد سابق ریاست بہاولپور دے مشہور علماء وچ شمار تھیندن۔ مجرم احمدپوری، احمدپور شرقیہ وچ پیدا تھئے۔ سن پیدائش تاں معلوم کینی۔ تاریخ وفات ۱۴ جنوری ۱۹۴۴ء ہے تے وفات دے وقت انہاں دی عمر تقریباً ۶۲ سال ہئی۔ آپ قرآن مجید دے حافظ ہن۔ عالماں دے کٹھ اِچ سوہݨی جا پیندے ہن۔ صوفیا دے سنگتی ہن۔ خود حضرت مولانا فضل علی شاہ قریشی نقشبندی مسکین پور ضلع منظفر گڑھ دے خلیفہ مجاز ہن۔ آپ کوں ۱۳۴۶ھ ہجری وچ شیخ نے دستار خلافت عطا کیتی ہئی۔ ڈو دفعہ آپ کوں حج دی سعادت وی نصیب تھئی۔

حضرت مجرم احمدپوری جامعہ عباسیہ بہاولپور دے فارغ التحصیل ہن۔ حضرت مولانا غلام محمد گھوٹوی شیخ الجامعہ دے قریبی شاگرداں وچوں ہن تے ہنڑیں کنوں سند حدیث حاصل کیتی ہائے۔

آپ دا پیشہ حکمت طبابت ہا۔ علمی شہرت ذاتی وی ہئی تے موروثی وی۔ ایں حوالے نال نواب سر صادق محمد خاں خامس نے آپ کوں صدر بخاری خواں دا تدریسی منصب عطا کیتا۔ یعنی صحیح بخاری شریف دا درس ڈیوݨ والے مدرسین تے صدر مدرس مقرر کیتا۔ کجھ شاہزادے وی آپ دی نگرانی وچ تعلیم پیندے رہ گئے۔

حضرت مجرم احمدپوری صوم صلوٰۃ دے پورے پابند ہن۔ تہجد باقاعدگی نال پڑھدے ہن۔ قرآن تے حدیث دی محبت آپ دے ساہواں وچ رچی ہوئی ہئی۔ تصوف تے طریقت دے پاندھی دی ہن تے شرع شریعت دے پختہ پکے ہن۔ محمد تے آلِ محمد دا اُنس آپ دی گالھ گالھ اچوں جھاتی پیندا ہے۔ صحابہ کرام رضی اللہ تعالےٰ عنہم دی غلامی سلامی کوں آپݨا مان سمجھدے ہن۔ آپ دا معمول ہا جو ہر سوموار تے جمعرات کوں عشا دی نماز دے بعد مسجد بڈھن خان وچ درود و نعت دی محفل سجھیندے ہن تے مٹھائی دی ونڈیندے ہن۔ ایویں ہر سال ڈاہویں محرم کوں شہدائے کربلا دی یاد وچ ہک مجلس جوڑیندے ہن تے نیاز تقسیم کریندے ہن۔

ویلے دی کھن کھتور کنوں مجرم احمدپوری دی جیہڑی بیاض بچ گئی ہے۔ اوندے وچ اردو سرائیکی ڈوں زباناں دیاں نعتاں تے مولود ہن۔ انہاں دے فرزند روایت کریندن جو حضرت مجرم احمدپوری دا معمول ہا احمد پور شرقیہ کنوں ڈیرہ نواب صاحب تک پیدل آندے

ویندے ہن۔ رستے وچ فکرِ سخن کریندے رہندے ہن۔ گھر آ کرا ہیں قلم دے سپرد کر ڈیندے ہن۔ دل فرصت ویلے نظرِ ثانی کر گھندے ہن۔ اتھوں اندازہ تاں ایہ تھیندے جو کئی درمیاں دے ایں معمول نے خاصہ شعری ذخیرہ جوڑ گِدا ہوسی۔ پر افسوس ہے جو سارا محفوظ نی رہ سگیا۔ جیڑھا کجھ ہے، اُنہاں دی عالمیت، تاریخ شناسی اتے دینی روایات کنوں واقفیت کوں ظاہر کریندے۔ جیڑھی زبان مجرم احمد پوری نے ورتی ہے۔ اوکوں ڈیکھ تے یقین آندے جو ایجھے شاعر تے کافیاں تے ڈھوڑے وی ضرور آکھے ہوسن۔ جیڑھے ہوندے نال ای اوڈھر ستی گئِن۔

بیاض ایچ جیڑھی پہلی پہلی نعت ہے اوندے اُتے کلام فریدؒ دی بھاندتے کافی دا لہجہ نشابر ہے۔

یارب سائیں جوڑ سبب	ہیں تاں جیندے ڈیکھاں ملکِ عرب
آ دھن یار دا ملن مہانگے	اُوکھی منزل پندھ اڑانگے
ڈے دیدار سوہنا کہیں سانگے	عاشق راہندن جان بلب
بکدا لوہندا بردا باندہ	ہار ہنجوں دے پوندا رہندا
ہند وچ کلہڑا پیا کُرلاندا	چھوڑ گئے ہن پیارے سب
دسریم نیندر آرام تمام	منگاں دعائیں صبح تے شام
ملے شرف صلوٰۃ سلام	حاصل تھیسن سب مطلب
سوہنا سائیں ظلم کمائیم	غرق گناہاں عمر نبھائیم
مجرم تھی کر در تے آیم	کرو معاف قصوراں سب

آپ دے کلام وچ سرکارِ مدینہ دی محبت چھولیاں ڈیندی نظر دی ہے تے تک ہک ہجراں ماری بے وس روح دے کُرلاٹ صاف سُنیدن۔

مدنی سرور من موہن	ذرا ہند ڈو پھیرا پا تاں سہی
بکدیں بکدیں عمراں گذری	اُجڑی جھوک وسا تاں سہی
عرب شریف دی پاک زمین	کیویں پہنچاں شہر مدینے
بکدی سانگ لگی وچ سینے	ہاڑ تے مینھہ وسا تاں سہی

مجترم احمدپوری دے کلام اچ مُوکھ موکھاری تے تا نگھ تابش دی ایک نے وردار لہر پاسے پرتیندی نظر دی ہے۔ ایندے نال نال شعر دی ظاہری بنت جنت دی قادر الکلامی دی دلیل ہے۔ اتے مصرعیاں دی ڈکھ ڈول بھنڑیں بھاوٹی ہے۔

محمد احمد دا پیار عاشق پھر سمودائی

جندڑی گھولن موہنہ نہ بولن
عشق نے ریت سکھائی

بے شک نہیں سردارِ دو عالم
رب صلوٰۃ بھجیندا ہر دم

ملک سلامی۔ کرن غلامی
در دی کرن گدائی

وچھڑی ہاں میں سئے برساں دی
دلڑی ہجر فراق نہ سا ہندی

انگن سوہا وو۔ پھیرا پاوو
مدت دی تنہائی

عرب عجم وچ تیڈی شاہی
مشرق مغرب ساری خدائی

عرشی فرشی ملکی فلکی
سب کوں درتے نوائی

اینوں آکھے خلق خدا دی
مٹاندی نیکوں ریت وفا دی

اُمت نمانی ورد رنجانی
دامن ہیٹھ چھپائی

مجترم بن گر در تے آساں
سیس نوا کر قدمیں ڈھساں

لاج پلیسی جند جھیڑ دیسی
پلے نہیں کمائی

خواجہ فریدؒ

وَلی کامِل تے اُچے شاعر

حضرت خواجہ فریدؒ سائیں کوں اساڈے کولوں جُدا "تھئے تقریباً نوے سال تھی گئے ہِن - پر انہاں دی یاد ہر دل وِچ وَسی ہوئی ہے - اِنہاں دِیاں مِٹھیاں تے پیاریاں گالھیاں لوک ہُݨ وی وڈی محبت نال یاد کریندے ہِن تے آپ دا محبتاں تے پیاراں بھرا کلام جیڑھے ویلے لوک سُݨدے ہِن تاں مست تھی ویندے ہِن۔ خواجہ سائیں دی محبت تے اُنہاں دی یاد مناوݨ واسطے ہر پاسے مُجلساں جمیندے ہِن - جلسے تے وَڈے وڈے جشن مینندے ہِن تے ایں طرح اپنی محبت تے عقیدت دا اظہار کریندے ہِن۔

اکثر لوک خواجہ صاحب کوں سرائیکی دا بہوں وڈا تے ڈِھاندر شاعر سمجھ تے انہاں دِیاں کافیاں - ڈوہڑے تے عارفانہ کلام سُݨ تے انہاں نال پیار تے محبت کریندے ہِن اے تاں ٹھیک ہے کہ خواجہ سائیں دی شہرت تے اِنہاں دے اُچے ناں دا سبب لبھیا وَنجے تاں پتہ چلدا ہے کہ خواجہ صاحب کوں اے شہرت تے اے اُچا ناں سوہݨے نبیؐ سائیں دی محبت تے عشق دی وجہ نال حاصل تھیا - آپ یقیناً آپݨے وقت دے جنید بایزید ہِن عالماں دی صف وِچ "راس العلما" صوفیاں دے ٹولے وِچ بہوں وڈے صوفی ہِن - موسیقی وِچ اپݨے وقت دے امیر خسرو، تے سخاوت وِچ حاتم طائی دے ثانی ہِن۔ خدا دے بندیاں نال پیار، کالی کملی والے نال عشق تے اللہ نال بے پناہ محبت آپ شہرت دا اصل سبب ہے - تے انشاءاللہ تعالیٰ خواجہ فریدؒ سائیں دا ناں ہمیشہ زندہ تے یاد رہسی -

خواجہ فریدؒ سائیں جیہڑے گھرانے تے ماحول وِچ جَمے تے پلے اوں نے ابتدا کنوں ہی آپ کوں روحانی تے پاکیزہ ماحول وِچ رنگ ڈِتا - تے آپ تے وڈے بھرا سائیں فخر جہاں جیہڑے وڈے بزرگ تے شیخ کامل ہِن دی صحبت دا اثر ہا تے اے آپ دی پاکیزہ تے

روحانی زندگی۔ آپ دی لازوال شاعری دا اثر ہا کے اپنا آپ دے اگوں جھکݨ لگ تے آپ دی شیدائی بݨ گئی۔ جیڑھے ویلے خواجہ سائیں ایں درجے تے پُجے تاں مستی دے عالم وچ آپ دی زبان وچوں اے شعر نکلے۔

ہیوں او قلاش تے رند اُساں
پئی جھکدی ہے ہند سندھ اتھاں
ہیوں بیشک عارف چند اساں
کل راز رموز دے دفتر ہوں

حضرت خواجہ غلام فریدؒ سائیں دا روحانی تعلق سلسلۂ چشتیہ نال ہے تے سلسلہ چشتیہ کوں اے امتیاز حاصل رہیا ہے کہ ایں سلسلے نال تعلق رکھݨ والے بزرگ جتھاں علوم دینی دے ہوں اُچے تے بے بدل عالم ہن اُتھیں رسولِ پاکؐ دے عاشق تے اللہ رب العزت دے نور دے پوری طرحاں منظہر ہن۔

حضرت داتا گنج بخش علیہ الرحمت دا فرمان ہے جو جیڑھے شخص نے اپݨاں دل کدورتاں کولوں پاک کر گدا تے اللہ تعالے دا سچّا بندہ بݨ گیا اور صحیح صوفی بݨ گیا۔ حضرت خواجہ فریدؒ سائیں نے وی اپݨی زندگی ایں طرحاں گذاری جو آپ کوں اللہ نے ایڑاں دوست بݨا گدا۔ تے اللہ تعالے آپ کوں اندھاریاں وچوں کڈھ تے نورِ ہدایت دی ایہو جئی روشنی تے سوجھلا عطا کیتا جو خواجہ سائیں دی ایں نورانیت دی روشنی نے بے شمار گمراہ لوکاں کوں سدھی راہ نصیب کیتی تے گناہاں دی زندگی کولوں چھٹکارا نصیب کیتا۔

حضرت دی مجلس وچ وڈے رمز تے رموز دیاں گالہیں تھیندیاں ہن ہک ڈینہہ مجلس گرم ہائی تے یک مرید نے سوال کیتا کہ حضور اے فرماؤ کہ دوزخ وچ کیڑھے لوک ویسن۔ آپ نے فرمایا کہ فقیر ایندا جواب کل انشاءاللہ ڈیسی چنانچہ اگلے ڈینہہ جیڑھے ویلے وَل مجلس جمی تے خواجہ سائیںؒ پچھیا جو کل کیڑھے بندے سوال کیتا ہا تاں او عقیدت مند کھڑا رہیا تے آکھن لگا کہ حضور ئیں ہاں تاں آپ نے فرمایا کہ میاں بندے کوں دوزخ وچ ایہا ایں ہی گھن ڈیسی۔ اے جواب سُنڑ تے وڈے وڈیاں دیاں گردناں نیویاں تھی گیاں۔ حضرت شاعری وچ جیڑھا اثر تے چاشنی ہائی تے اوندے وچ جیڑھا سوز و گداز ہا دراصل اوندی وجہ اے ہائی جو ہوں پاکردار شخص ہن نے آپ دی زبان وچوں جیڑھی وی گال نکلدی ہئی او دلاں دی گہرائی

وِچ لبھ ویندی ہئی۔ تقریباً ترے کروڑ سرائیکی بولن تے سمجھݨ والے لوک آپ دی شاعری دے دیوانے ہن لیکن ایں گال دی تنی تے بڑائی ہے کہ سرائیکی ناں بولݨ تے سمجھݨ والے وی آپ دی کلام کروں تے اُوندی فنی بلندیاں کولوں بہوں متاثر ہن تے بہوں پسند کریندے پن۔ بہاولپور دے بک کمشنر سید ہاشم رضا اُردو تے اُچے تے مشہور ادیب تے شاعر ہن آپ نے خواجہ سائیں دے کلام دے کولوں متاثر تھی تے سائیں خواجہ صاحب دی خدمت وِچ اے شعر نذرانہ دے طور پیش کیتے۔

وحیدِ عصر سخنور شہیدِ عشق فریدؒ
کسی سے بن نہ پڑی آج تک تری تقلید
ترے کلام کی وہ پختگی و پُرکاری
کہ جس کا سوز ہی انجام سوز ہی تمہید
خدا نے تجھ کو عطا کی وہ درد کی دولت
کہ جس کی گرد کو پہنچے گہر نہ مروارید
مجھے اہلِ محبت پہ اشک آتا ہے
کہ جن کے خون کو گرما چکی تھی تری دید

حضرت خواجہ دا کلام عشقِ الٰہی وِچ ڈُبیا ہویا تے اللہ دی وحدانیت دا ترجمان ہے۔ تے روح دیاں گہرائیاں وِچ لہہ ویندا ہے۔ پر بہوں تھوڑے لوگ خواجہ صاحب دے کلام دیاں باریکیاں کوں سمجھدے ہن۔ عام تاں لوکاں دا مزاج اے بݨ گیا ہے جو محفلاں وِچ جیڑھے ویلے اُچے اُچے فنکار خواجہ صاحب دیاں کافیاں گاندے ہن تاں لوک محبت تے عقیدت وِچ مست تھی ویندے ہن۔ لیکن جے کر خواجہ سائیں دے کلام دے صوفیانہ تے عارفانہ رمزاں کوں ڈِٹھا وَنجے تاں بہوں بجائیں تے آپ دا کلام قرآن شریف تے حدیث دی ترجمانی کریندا ہے۔

جے کر قرآن شریف دی اے آیت شریف ڈِٹھی وَنجے جو اللہ سائیں نے ایں دُنیا دا "بارِ امانت" ایں زمین تے آسمان دے سپرد کرݨ دی پیش کش کیتی تاں ایں زمین آسمان نے ایں بارِ امانت چاوݨ کولوں معذرت کر گدی پر حضرت انسان نے اوں ویلے تاں خوشی خوشی اے امانت سنبھال گدی پر بعد وِچ پچھتاندا رہیا تے ایں واقعے اُتے قرآن کریم وِچ ارشاد تھیا جو اِنَّہٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَھُوْلًا ،

ایں آیت کریمہ کوں متاثر تھی تے خواجہ صاحب نے عارفانہ تے صوفیانہ انداز وچ کتنے سوہنڑے شعر آکھے۔

آپنے یار محبت چایم ڑی — وبخ آپ کوں آپ اڑایم ڑی
ڈوکھا تھل مارو آ پیش گیا — دل جان جگر دل ریش تھیا
تتی عشق اولڑا لایم ڑی
وبخ آپ کوں آپ آڑایم ڑی

کتھیں بنسری دی ہک ہوک سنڑدی تے خواجہ سائیں عشق تے مستی وچ اینویں پکا اٹھدے

ان حد مرلی شور مچایا

بنسی خوب بتائیاں باتاں — گھڑے راز اتو کھیاں گھاتاں
گم تھیاں کوڑیاں ذات صفاتاں — لمن الملک دا دور ہے آیا
جب ہک رمز ملی توحیدوں — دل آزار ڈٹھم تقلیدوں
تھی کر مرد خرید خریدوں
سُرخی رومی وعظ سُنایا

اے اللہ دے پیارے لوگ جیڑھے ویلے آپڑیں دل دے شیشے وچ جہات پینارے ہن تاں اونہاں کوں ایندے وچ تصویر یار نظر آندی ہے تے اللہ سائیں دے جلوے نیرنگیاں نظر آدن پئے وہنیدیاں ہن۔

ہر صورت وچ یار ڈِٹھم — کل یار اغیار کوں یار ڈٹھم
اے مذہب پاک نبیاں دا — اے مشرب صاف صفیاں دا
اے مرشد ارشاد ولیاں دا — آیات ڈٹھم اخبار ڈٹھم
سب اعلیٰ اعلیٰ شان ڈٹھم — حسنین تے شاہ مردان ڈٹھم
بو بکر، عمر، عثمان ڈٹھم — او پاک نبی مختار ڈٹھم
کتھ شاہ نظام الدین ڈٹھم — کتھ فخر جہاں دلدار ڈٹھم
کتھ قطب معین الدین ڈٹھم — کتھ فرد فرید الدین ڈٹھم
ہر صورت وچ یار ڈٹھم
کل یار اغیار کوں یار ڈٹھم

حضرت خواجہ فریدؒ علیہ الرحمتہ" وحدت الوجود دا نظریہ رکھیندے ہن تے حضرت ابن عربی تے حضرت منصور حلاج کولوں بہوں متاثر ہن تے ایں نظریے دا اپنڑے کلام تے اپنڑی تعلیمات وچ کافی پرچار کیتا۔ وحدت الوجود دے ایں نظریے تے آپ دا کلام جیڑھے ویلے پٹھانہ خان تے گلشن آرا سید اپنڑی پُرسوز آواز وچ گاندے ہن۔ تاں لوکاں تے وجدانیت دا عالم طاری تھی ویندا ہے۔

ہے عشق دا جلوہ ہر ہر جا	سبحان اللہ سبحان اللہ
خود عاشق خود معشوق بنڑیا	سبحان اللہ سبحان اللہ
کتھے راز اناالحق فاش تھیا	کتھے سبحانی دا وِرد پڑھیا
کتھے انی عبد رسولؐ تھیا	سبحان اللہ سبحان اللہ
ہے پیت فریدی ریت عجب	ہے درد تے سوز دی گیت عجب

سُنڑ سمجھو سارے اہلِ صفا
سبحان اللہ سبحان اللہ

جیڑھے ویلے دل دے ساز دیاں تاراں تے وحدانیت دی ضرب لگدی ہے تاں ربّ قدوس دی عظمت تے یکتائی دی آواز اُٹھدی ہے۔

بے رنگ کہوں بے مثل کہوں	بے صورت ہر ہر آن کہوں
سبوح کہوں قدوس کہوں	رحمان کہوں سبحان کہوں

اسے پاک الکھ بے عیب کہوں
اُسے حق بے نام ونشان کہوں

جیویں اُتے ذکر تھیا کہ آپ اللہ دی ذات دی وحدانیت تے لاشریک دے نظریے شیدائی ہن تے اینہا بھرپور پرچار کیتا۔ کتنے خوبصورت انداز وچ آپ نے ایندی ترجمانی کیتی ہے۔

ہک ہے ہک ہے ہک ہے	ہک دی ہر دم ہسک ہے
جیڑھا ہک کوں ڈوں کر جانڑیں	او کافر تے مشرک ہے
روز ازل دی دلڑی منیڈڑی	راہ حق دی سالک ہے
یار فریدؒ سُنجانڑن کیتے	ایہ نسخہ ہک ڈِک ہے

ایں دے باوجود کئی لوک جیڑھے ویلے خواجہ صاحب دے نظریہ وحدت الوجود تے اعتراض کریندے ہن ۔ تاں خواجہ صاحب فرمایا جو

ملاں مارن سخت ستادن ۔ گجھڑے راز دا بھید نہ پاون

بے وس شود ے ہن معذور

خواجہ صاحب نے اپنڑے نظریۂ وحدت کوں زیادہ سمجھاون کیتے ہک بئی جاتے فرمایا ۔

الف ہکو ہم بس وے میاں جی

ہور کہانڑیاں مول نہ بھاون ۔ الف گیوم دل کھس وے میاں جی

جیندے موئیں ہک یار ڈ ے رہسوں ۔ ڈسری ہور ہوس وے میاں جی

اوڑک عشق اندر جند ڈیسوں

نہ سمجھیں کھل ہس وے میاں جی

حضرت فراق حبیب رسولؐ وچ وڈے بے قرار رہندے ہن تے آپ کوں عرب دی سونہڑی دھرتی نال بہوں محبت ہائی تے ہر وقت تڑپ دے رہندے ہن جیڑھے ویلے خواجہ سائیں دا پیمانہ عشق منہ تئیں بھر تج گیا تاں بے صبری وچ آپنے فرمایا جو

اتھاں میں مٹھڑی نت جان بلب ۔ او تاں خوش وسدا وچ ملک عرب

تتی سکی جوگن چودھار پھراں ۔ ہند، سندھ، پنجاب تے مارٹ پھراں

سنج بر تے شہر بازار پھراں ۔ متاں یار ملم کہیں سانگ سبب

توڑے ڈھکڑے دھوڑے کھاندی ہاں ۔ تیڈے ناں توں مفت وکاندی ہاں

تیڈی باندیاں دی ہیں باندڑی ہاں ۔ ہے دریاں گتیاں نال ادب

واہ سونہڑیاں ڈھولنڑ یار سجنڑ ۔ واہ سانول ہوت حجاز وطن

آ ڈیکھ فریدؒ دا بیت حزن

ہم روز ازل دی تانگ طلب

بھلا اوں رحمت عالم کوں کتھاں گوارا ہا جو اوندا ہک عاشق صادق تے طالب صادق ایں بے قراری نال تڑپدا رہوے تے اُنہاں دی رحمت جوش نہ کھادے ۔ ہجر تے فراق دیاں گھڑیاں ختم تھیاں تے پہلے مکہ شریف دی زیارت دا شرف حاصل تھیا تاں خواجہ صاحب

پکار اُٹھئے۔

آ پہنچم جیندے مکے، ایہ شہر مبارک بکے
واہ دیس عرب دیاں چالیں خوش طرحیں خوب خصالیں
ہے ملک مقدس نوری ہے جنت حور قصوری
بن عاشق پاک حضوری بیا کون قدم اتھ رکھے

آپ نے رب دے حضور سر نوا تے خوب سجدے کیتے تے عبادت دیاں لذتاں حاصل کیتیاں تے اوتھوں ڈل جیہڑے ویلے قافلہ مدینے ڈل ٹریا تے سامنڑے رسول کریم دا روضہ نظر آیا تاں بے اختیار آپ دی زبان وچوں ایہ شعر جاری تھی پئے۔

تھیواں صدقے صدقے آیا شہر مدینہ سکھ دی سیجھ سہایم گیا ڈکھڑا دیرینہ
حرم معلی روشن ہے نوری آئینہ عرب ساری دھرتی سوہنٹی صاف نگینہ

جیڑھے ویلے ایں قافلہ شوق نے سونہڑے شہر مدینے وچ قدم رکھیا تے مدینے شریف دی زیارت نصیب تھئی تاں خواجہ سائیں فرمایا جو

ونج ڈٹھم مدینہ عالی، جتھ کون ومکان دا والی
ہے دھرتی عیبوں خالی، پیا نور رسالت چھکے
دم جیندے کر سوں پھیرے یا اللہ با ہسوں آ پکے

سینکڑاں میلاں وچ پھیلے ہوئے ایہ روہ۔ جبل۔ اے ریت دے وڈے وڈے ٹبے۔ اے سخت گرم لُو والی اندھاریاں اے پانی تے سبزے کولوں محروم علاقے کوں بھلا کون پچھیندا ہا۔ اے تاں خواجہ سائیں دی جیھڑے ویلے ایں علاقے تے نظر پئی تے خواجہ صاحب نے ایں روہی وچ اپنڑا ٹکانڑا ونج کیتا تاں خواجہ دے قدم دی برکت نال اے روہی زندۂ جاوید بنڑ گئی تے جد تئیں خواجہ سائیں دا ناں زندہ ہے یاد رہسی لوک روہی کوں وی یاد کریسن۔

اُوں تاں خواجہ صاحب دی شاعری کوں تصوف تے علم وعرفان وچ بہوں وڈا مقام حاصل ہے۔ روہی دے مختلف مناظر دی ترجمانی وچ خواجہ صاحب نے اپنڑے فنِ شاعری دا جو کمال ڈکھایا اُوں نے روہی کوں سدا بہار کر ڈِتا۔ جیڑھے ویلے روہی وچ خشک سالی ہوندی اے۔ روہیلے پانی دی بوند بوند کوں ترسدے پئے ہوندن تے ہکساں سوں

ساون دے بادل اُٹھدے ہن تاں خواجہ صاحب کتنے پیارے انداز وچ ساون دی ایں برسات دا ذکر فرمیندے ہن۔

آئے مست ڈیہاڑے ساونڑ دے
واہ ساونڑ دے من بھاونڑ دے
بدلے پورب مارڈ کھنڑ دے
بجلی بھورے سُوسُوونڑ دے
چارے طرفوں زور پونڑ دے
سارے جوڑو ساونڑ دے

چکویاں چکوے انجن تپہیے،
کوئل مور جھونٹریں جیہے،
سہنس چکور چنڈور پپہیے،
شاغل گیت سسنا دنڑ دے
ڈینہا پینگھاں ساریاں پیلیاں
راتیں کھمبڑیاں کھمنڑ زنگیلاں
وقت سنگھار سہاونڑ دے

ویہہ فرید آباد تھیوسے
مال مولیشی شاد تھیوسے
دل دردوں آزاد تھیوسے
چولے انگ نہ ماندا اے

اُوں تاں روہی دی منظر کشی تے خواجہ صاحب نے بیاں بہوں ساریاں کافیاں آکھیاں ہن۔ ہراتنی اُدکھی بندش تے استعاراں وچ خواجہ صاحب نے جیہڑے سونہڑے انداز وچ اشعار موزوں کیتے ہن۔ کوئی مائی دا لال ایہو جیہے شعرائیں رواتی نال لکھ تاں ڈکھاوے!

خواجہ صاحب نے سرائیکی دے علاوہ سندھی۔ اُردو تے پوربی وچ دی شعر آکھے ہن پر ایہ ہن بہوں تھوڑے تے عام لوکاں تک اے شاعری نہیں پڄ سگی۔
خواجہ صاحب تے حضرت امیر خسرو دے انگ وچ پوربی زبان دے کجھ شعر آکھے ہن جیہڑے لوکاں وچ بہوں پسند تھیئے۔

جو میں ایسا جانتی بیت لاونڑ دُکھ ہو
نگر ڈھنڈورا پھیرتی پیت نہ لاوے کو

کانگا کرنگ بچوڑیو سب چن کھائیو ماس
یہ دو نیناں نہ کھائیو جنہیں پیا ملن کی آس

پیتم کو پتیاں لکھوں اوپر لکھوں سلام
جس دن سے تم بچھڑے میری نیناں نیند حرام

حضرت علامہ اقبالؒ نے آپنڑی آخری عمر وچ اللہ دی درگاہ بڑے عجز تے نیاز نال چند شعر آکھے ہن جیہڑے علامہ دی شاعری دا نچوڑ ہن تے عین ممکن ہے کہ ایہے شعر حضرت علامہ دی بخشش تے مغفرت دا سبب بن گئے ہوون او شعر اے ہن۔

تو غنی از ہر دو عالم من فقیر　　　روز محشر عذر ہائے من پذیر
در حسابم را تو بینی ناگزیر　　　از نگاہ مصطفیٰ پنہاں بگیر،

ایویں خواجہ فریدؒ سائیں نے وی اپنڑیاں غلطیاں تے کوتاہیاں دا رب دے حضور اعتراف کریندے ہوئے جیڑھی عاجزی نال اے شعر آکھے ہن یقیناً جے خواجہ سائیں دے معتقد اے ایہ شعر وظیفہ سمجھ تے پڑھدے رہون تاں کوئی بعید نئیں کہ اللہ سائیں دی بخشش تے رحمت آپنڑے دامن وچ چھپا گھنسے۔

خواجہ صاحب فریندے ہن کہ

پیر پیغمبر تیڈے باتھے　　　تو مالک تو مختار
میں بدعملی تے کر توں رحمت　　　جیس ڈینہہ یار دی یار نہ یار
او گنڑ ہاری نہ کہیں کم دی　　　کوجھی کملی بد کردار
تیڈا شان ہے فضل کرم دا　　　میں وچ ڈوہ تے عیب ہزار
رات قبر دی ڈینہہ حشر دا　　　سر تے کڑکم بارے بار

میں مسکین فریدؒ ہاں تیڈا
توں بن کون اتارم پار

سعید احمد انجم

سرائیکی لوک گیت

لوک گیت کیں بولی دا اساریاں کنوں قیمتی تے وڈا خزانہ ہوندے ہن۔ اوں بولی دے وݙے وݙے شاعراں تے عالماں دیاں کتاباں بے شک اوں بولی وچ اپݨی خاص جھار کھیندیاں ہن پر جو کوئی بہر کنوں آوݨ والا اوں بولی دے الاوݨ والیاں دی سچی تہذیب تے سچے وسیبے دی تصویر ݙیکھݨا چاہوے تاں او اوں کوں صرف لوک گیتاں وچ ملسی۔ لوک گیت اساݙے دل جذبیاں دا اظہار بہوں سادہ، سچی تے جݨا کی زبان وچ کریندے ہن۔ لوک گیتاں وچ نویں زمانے تے ایں دی ہوا تے فیشن دی لگ لپیٹ نئیں ہوندی۔ تساں ایں کوں شہر دے وچ ڈکنڑ والی ماکھی دے مقابلے وچ او ماکھی آکھ سگدے ہو جیری تساں اپݨے بندڑے دے کیں گکر کول اپݨے ہتھ نال لہائی ہووے۔

لوک گیت اُنہاں بہوں پرانڑیاں سادہ گیتاں کوں آدھے ہن جنہاں دے بݨاوݨ والیاں دے ناں اساں تئیں نئیں تھیجے۔ اے کیں بݨڑا ہے ہن یا آکھے ہن۔ کݙاں آکھے ہن کوئی نئیں جانڑدا۔ میݙے خیال وچ لوک گیت انسان دے جسم کنوں بہوں تھوڑے ویلے بعد ہی جمے ہوسن۔ جیہڑے ویلے پہلے آدمی نے اپݨڑی پہلی خوشی یا پہلے ݙکھ وچ کوئی خوشی بھریا درد بھریا الا اپݨے منہ کنوں کڈھے تے اوندے نال نچا ہے یا گادیا ہے۔ تاں او ساݙا پہلا لوک گیت ہئی۔ جیویں انسان بولی سکھنڑ تے الاونڑ پئے گیا اے۔ اے گیت ودھدے تے کھنڈدے رہن تے وت سینہ بہ سینہ ٹردے پرانڑیاں کہاݨیاں تے لوک داستاناں دے نال نال اساݙیاں ویڑیاں تے چونکاں تئیں پہنچدے تے پھلدے پھلدے رہن۔ گھراں، کھواں، چونکاں تے چوپالاں وچ (عام زالیں تے جنڑے عام طور تے تے ڈھاڈھی، مراثی تے) پیشہ ور گاونڑ والے خاص طور تے اے لوک گیت گاندے رہن۔ نال نال اے لوک گیت گھڑدے تے ودھدے

دی رہن ۔ کوئی گیت یا کہیں گیت دا کوئی بند ہک ڈو پیڑیاں تئیں کہیں نئیں گایا تاں او لوکاں کنوں بھل گیا اے تے ختم تھی گیا اے ۔ کہیں نے کوئی نواں گاونڑ یا گیت بنڑا تے چا یا کہیں پرانڑے گاونڑ وچ ہک نواں بند یا ڈوہڑا ڈردھا چھوڑا ہس ۔ کتھئیں لفظ بدلدے رہے ۔ کتھئیں ہک بولی دے بئی بولی دے اثر ہیٹھ نویں لفظ ، نویاں بحراں ، نویں گھنڈ شامل تھی گئے ہن ۔ بولی وی تاں ہک درخت وانگوں ہوندی اے جیں تے ہر سال نویں پترے آندے ہن تے پرانڑے ڈھے ویندے ہن تے اے لوک گیتاں تے وی تھیندا رہ ہے ۔

اساڈی اپنڑی بولی دا لوک گاونڑاں یا لوک گیتاں دا خزانہ ہک وڈے تے گھاٹے جنگل کنوں گھٹ نئیں ۔ سندھ دے اتلے تے بلوچستان دے ہیٹھلے ضلعیاں کنوں شروع تھی کے سارا بہاولپور ، ملتان ، ڈیرہ غازیخان ، ڈیرہ اسماعیل خان ، سرگودھا ڈوئیرن تے اُتوں پوٹھوار دیاں حداں تئیں دے وسیع علاقے وچ بولیجنڑ والی بولی دے لوک گیتاں دے خزانے دا اندازلاونڑ کوئی سوکھی گال نئیں تے ایں خزانے وچ ایویں تھیوے پئے ہن جیہڑے شاعری دے کہیں دی تاج وچ وڈے فخر نال لائے ونج سگدے ہن ۔

سرائیکی لوک گاونڑاں دیاں بہوں ساریاں ونڈاں ہن ۔ لولی بالاں دے کھیڈنڑ دے گاونڑ ۔ جنگل یا چنجیگل دے گیت ۔ لباس تے زیوراں دے گیت فصلاں دے گیت ۔ پیلوں چنڑنڑ دے گیت ۔ جگرا تے ۔ ڈوہڑے ۔ سہرے ۔ گانے بنڑے ۔ جھمر ۔ ڈھولا ۔ ماہیا ۔ بگڑو ۔ بالو ۔ چھلے ۔ اِنہاں کوں گاونڑ دے خاص موقعے تاں شادیاں دیاں فصل ۔ آگے تے میلے ہن پر انہاں دے نال نال بال تے چھوریں کھیڈ دے ویلے گھمرو چونکاں تے ، زمیناں تے ، تے ماواں بھینڑیں بال کوں سمیندے ویلے تے مٹی رڑکدے ویلے بڑے شوق نال گاندے ہن تے چھوریں رل ہا ہوں تاں اپنا تے بلانڑیاں سہیلیاں دا دل اُنہاں گاونڑاں نال پرچیندیاں ہن ۔

شالا جگ تے جیویں ساکوں میلیں کھلدا
نیئں پتہ لگدا سوہنا تیڈی دل دا ،
شالا جگ تے جیویں ساکوں میلیں کھلدا

تیڈے کھوتے آئی آں کوئی ساول ڈسدی
جتھاں دِلیں اُڑیاں اُتھاں کاوڑ کس دی
شالا جگ تے جیویں
تیڈے کھوتے آئی آں تو ڈے پلا ڈے
سخناں دا کوڑا چھلڑے وُلا ڈے
شالا جگ تے جیویں
تیڈے کھوتے آئی آں لگ پئی ہم گادھی
لکھی سب تے ڈاڈھی
شالا جگ تے جیویں

ہک بیا مشہور لوک گاونڑ ہے ۔

بھانویں جانڑے تے بھانویں نہ جانڑے
میڈا ڈھول جوانیاں مانڑے
میں تاں پانڑیں بھریندی آں جھک دا،
میڈا ڈھول مسافر نت دا،
بھانویں جانڑے تے بھانویں
میں تاں پانڑیں بھر یندیاں ڈولیاں،
بھیڑے لوک مریندن بولیاں،
بھانویں جانڑے تے بھانویں ۔

یاہے لوک گیت

میڈا چن مساتا ایویں نیئیں کریندا
لوکاں دے آکھے رُس نیئیں ونجیندا
میڈا چن مساتا
میڈا چن مساتا
ٹھلی ٹھلی بیڑی وچ گھیو دا ڈولا،
پہلے لیندیں یاری پچھے ڈیندیں رولا،

میڈا چن مسانا
ہٹلی ہٹلی بیڑی پچھی سیڑھ مریندی
تک تہنڈا پتنڑا اکھ نیر مریندی
میڈا چن مسانا

ہک ہیا مشہور لوک گاونڑ ہے۔

واہ واہ وے سجن تیڈی یاری
لایو یاری تے توڑ نہ چاڑھی
واہ واہ وے سجن تیڈی یاری
تہنڈی کھڑی ہاں ہیں ٹنگ شریں دی،
میڈے سجناں دی جھوک لڈیندی
نہ میں مردی تے ناں ہیں جیندی
لگا نیر جگر وچ کاری
واہ واہ وے سجن تیڈی یاری
بیٹھی رو رو راہیں ہھالاں
ڈینہہ رات مہینے سالاں
مناں منتاں تے ڈیوے بالاں
مٹھا ڈھول رلیم ہک واری
واہ واہ وے سجن تیڈی یاری

رات کوں چونکاں تے جیہڑے ویلے گبھرو رل باہندن یا چھوریں کیں آ گے وچ کٹھیاں تھی ویندن تاں ڈولی ٹولیاں بنڑا کے ہک بئے کوں ڈوہڑیاں دا وارا ڈیندے ہن تے ہک عجیب جھیاں ماحول پیدا تھی ویندے۔ اتھاں ڈوہڑے، ڈھولا، ماہیا تے بگڑو وی آ دھے ہن تے اناں دی تعداد ہزاراں وچ ہے۔
کنڑک دے ترنجن دا نڑے۔
میڈی دل میڈے نالے تیڈی دل دیاں رب جانڑے۔

کالیاں تساں زلفاں۔
دکھو جا امید چناں جیندی ہوساں تاں آ ملساں۔
کوئی گڈیاں وا دھول ماہیا۔
میڈی بدنامی دا پہلا مجرم توں ماہیا۔
کوئی پھل بر سیناں دے۔
عرش ہلا ڈیندے ٹھڈے ساہ مسکیناں دے۔

ڈھولے تے ماہیئے دے نال چھلے دی عام گائے ویندن۔ اِناں وچ ٹیپ دے ڈو مصرعیاں نال چھلے دے ترے مصرعے ہوندن تے ماہیئے وانگوں چھلے دا پہلا مصرعہ دی صرف وزن تے بحر رلا ونڑ واسطے ہوندا ہے۔ چھلیاں وچ اکثر مزاح یا اوں زمانے دیاں بے جوڑ شادیاں دے گلے یا اِنہاں دے خلاف احتجاج پاتا ویندے۔

چھلا یار دے یارو
بے گناہ نہ مارو

چھلا انساں بنساں
تیکوں تاں میں گھنساں
بھانویں ووی پھنساں

چھلا یار دے یارو
بے گناہ نہ مارو

چھلا میں نہ ڈیندی
گھر کا مریندی
سس طعنے ڈیندی

چھلا یار دے یارو
بے گناہ نہ مارو
چھلا یار دے یارو

ہک مشہور لولی دے بول ہن ۔

چن میڈا سئے ہیں ڈیواں لولی،
لولی ڈیندیاں ہیں وبخاں گھولی

لولی ڈیندی ہیں مکھڑاں دے پیڑے
رنگن منجھیں تیڈے مامے دے ویڑھے

چن میڈا سئے ہیں ڈیواں لولی،
لولی ڈیندیاں ہیں وبخاں گھولی

اُڈّم پینگھا، پٹ دیاں لیاں
جھوٹا ڈیندیاں تھکم نہ بہیاں

چن میڈا سئے ہیں ڈیواں لولی
لولی ڈیندیاں ہیں وبخاں گھولی

میکوں کجھ تاں ایں گال دا افسوس ہے جو ویلے دی کمی دی وجہ کنوں ہیں جنج شادی دیاں اجّ اجّ ریتاں دے لوک گیتاں دیاں مثالاں ناں ڈے سگا لیکن زیادہ افسوس ایں گال دا ہے جو ویلے دے ویجھٹرو ناں تے ریڈیو ، ٹی وی تے فلماں دے اثر ہیٹھ شہراں تے وڈے دیہاتاں کوں تاں لوک گیت پسندے ویندے ہن تے شاید گریاں تے ڈستیاں وچ وی کجھ عرصے بعد انہاں دا گولنٹر او کھاتی وبجے ۔ ملتان وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق ...... تے اج کنوں پنجوی سال پہلے کافی تعداد وچ لوک گیت جمع کیتے ہن پر انہاں دیاں وی ڈیرہ اسماعیل خان تے میانوالی دے لوک گیت گھٹ ملدے ہن ۔ ضرورت ایں گال دی ہے جو کوئی ہمت والا جوان اساڈے علاقے دی وستی وستی پھر کے ایں قیمتی خزانے کوں کٹھا کرے نیئں تاں اج کنوں ترھی، چالھی سال بعد شاید کیں کوں پتہ وی نہ ہووے کر اساڈے وڈیاں نے ایویں سونہڑے شعر وی آکھے ہن ۔

پانڑی پیونڑ دا
کتھاں وبخ جھویں ڈھولا نیوی چھوڑا ای جیونڑ دا ۔

احسن واگھا دے افسانیاں تے ہک فنی وِیورا

احسن واگھا سرائیکی زبان دا ہک منفرد تے مہاندرا افسانہ نگار ہے۔ اوندے افسانے اساکوں اوندی زندگی دی صدائے بازگشت لگدن۔ اوندی حیاتی دے جتنے روپ ہن اد اساکوں اوندے افسانیاں دے وِچ جاہ جاہ تے نظر آندن۔ اوندی حیاتی دے مختلف تجربے تے مشاہدے اوندیاں تحریراں اوندی شخصیت کوں ابھارتے اساڈے سامنے گھن آندن۔ او ہک باشعور تے پڑھا لکھا شخص ہے۔ ایں گالھوں ایندا احساس اساکوں اوندیاں لکھتاں وِچ ڈھیر جا ہیں ڈیکھݨ کوں ملسی۔

احسن واگھا؛ یاراں دا ہک خاص گھیر رکھیندے۔ اوندی حیاتی وِچ اوندے سنگتیاں دا بھوں دخل رہ گئے۔ تے اوندے کجھ افسانیاں دے وِچ یاری باشی والیاں محفلاں دی نظر آندن۔ ایندے علاوہ او ہک جدت پسند افسانہ [illegible] دے [illegible] تے آپ کوں منوائے او سرائیکی وِچ افسانیاں دی روایت کوں [illegible] تے آپݨی ہک [illegible] راہ ڳولی ہِس۔ اوندی ایں سُنجاݨ دا احساس اساکوں اوندے افسانیاں دے شروع وِچ ڈِتے جُملے کنوں تھیندے جو "دو ڈکھرپ دے شوق وِچ شار [illegible] ڈرامائی فارم کوں بھن چھوڑیے"

بقول ارشاد تونسوی "احسن واگھے دے افسانے اساکوں سرائیکی افسانیاں دی صف وِچ جزیرے والی کار نظر آندن۔ جیندے اگوں تے پچھوں پانی ہے۔"

اوندے ایں افسانے لکھݨ دے پچھوں ہک چھوہر دا دی ہتھ ہے نے بقول اوندے، "ہک پڑھی لکھی چھوہر دی سوچ وِچار وِچ دخیل رہی ہے۔ پر شکر ہے او آنلی پڑھی لکھی نہ ہئی جو اوندے کیتے لکھݨ دی سطح بدل ویندے ہا۔" غرض اوندے افسانے اوندی حیاتی دے پھیر دل چکر لیندے نظر آندن۔ تے اوندے تجربے دا گھاٹا نچوڑ ہِن۔

اوندیاں لکھتاں وِچ خالص تل وطنی زبان ورتی گئی ہے۔ اوندا آپݨی زبان تے

اُوندے ادب نال محبت دا اندازہ ایں گالھ نال تھیندے جو کتاب دے پہلے ورقے تے لکھس۔ "سرائیکی مائینس پنجابی شارٹ سٹوریز۔" اُوندے پہلے افسانے سواہ دے سیک" وچ جیہڑے دیہات۔" پریت والا" دا ذکر ہے۔ او اوندا اپنا دیہات ہے جتھاں او پلے تے سنجھے۔ اِتھوں اندازہ تھیندے جو اُوندے فکر تے سوچ دے رَستے اُوندے گھر ڈوں ویندن۔ جیندے وچ اُوندا وسیب اُوندے وچ موجود وسوواں زندگی دی جدوجہد وچ متحرک نظر آندن۔

احسن واگھے دے افسانیاں دی ہک وڈی خوبی اُوندا معاشرے دے بارے اُوندا بے باک رویہ ہے۔ او دیہاتی تے شہری ڈوہیں رویں کوں نال گھن تے ٹُردے۔ او ہک بے رحم حقیقت نگار ہے۔ جیہنے معاشرے وچ موجود منافقت کوں سرِعام ننگا کر چھوڑیے قطع نظر ایں توں جو ایندے کیا نتائج سامنے آندن اوں تے جو دل آئے لکھے۔ اُوندے ایں انداز وچ اساکوں کتھائیں کتھائیں منٹو والا رویہ نظر آمدے۔ اوندے لکھاریاں دے وچ موجود (.Sex Taboos) کوں تروڑے۔ ایں کنوں پہلے اساکوں ایں قسم دے افسانے سرائیکی وچ نہیں ملدے۔ ایں گالھوں ایہ کتھائیں کتھائیں اساکوں اوپرے لگدن۔ اوں تے کیتے۔ تے معاشرے وچ موجود اِنہاں ردیاں کوں افسانے وچ ورت کے اجھک دی فضا کوں ختم کیتے۔

احسن واگھا ہک متحرک ذہن رکھن والا افسانہ نگار ہے۔ جیہڑا اپنے اروں بھروں دے ماحول دا انتہائی ذہانت نال جائزہ گھندے۔ او بیک وقت ہک سیاسی معاشی تے سماجی لکھاری دے طور تے اُبھر کرائیں سامنے آئے۔ آپنے افسانے " موریں دی لُور" وچ اونے ایجھے کرداراں کوں ورتے جیہڑے معاش دے ہتھوں تنگ آ تے شہر دا رُخ کریندن۔ ایندے پچھوں دی اُوندی اپنی زندگی دے وچ کامیابی حاصل کرن دا تجربہ کیا نظر آندے۔ پر شہری زندگی اتنی مقبوضہ ہے۔ جو او اتھاں آ تے ماحول وچ رل نہیں سگدے۔ بلکہ دیہاتی تے شہری زندگی دے اَدھ وچ ٹنگے نظر آندن۔ یعنی جیہڑی شئے بندے کوں شہر ڈوں ایں حق دے طور تے گھن آندی ہے۔ جو اتھاں آ تے بہتر زندگی گذار سگن پر او ویں تھیں تھیندا اج دی اساڈے شہراں وچ " موریں دی لُور" دے کے۔ ڈی خان تے صدیق (کلاّو) جئے لوک رِل ویسن۔

داگھے دے افسانیاں دے اکثر کردار نوجوان ہِن جیہڑے زندگی دی ایں جدوجہد

تے کوشش وچ متحرک نظر آندن ۔ اُوندی ایہا وجہ تھی سگدی ہے جو اُوندی آپݨی زندگی
دی مسلسل کوشش تے محنت نال عبارت ہے ۔ ایندے علاوہ کرداراں دی وڈی تعداد پڑھی لکھی
تے باشعور ہے ۔ بعض جاہیں تے کرداراں دے مکالمے اتنے علمیت دے حامل ہن جو انہاں
وچوں ڈکھاوے دا احساس تھیوݨ لگ پوندے ۔ انگریزی مکالمے وی بہوں جا بل ویندن ۔
داگھا بنیادی طور تے ہک شاعر ہے ۔ او پہلے شاعر ہے تے بعد وچ ہک افسانہ نگار
اُوندا شاعرانہ تخیل بعض جاہیں تے گھاٹا بتی ویندے ۔ اُوندے مکالمیاں وچ انتہا دی ،
inspiration ہے تے ایں طرح بہوں حساس جیہا تاثر پیدا تھیندا ہے ۔ اوندا باطنی تجربہ
اُوندے نال نال ٹردا نظر آندے ۔ تخیلاتی منظر نگاری نال او ہک اسرار دی کیفیت
پیدا کر ڈیندے ۔ " سواہ دے سیک " وچ تھل دے ہک اسٹیشن دی منظر نگاری او
ایں طرح کریندے ۔ " تھل دا کوئی ویران اسٹیشن آبادی کنوں پٹھاں ، اتھاں چپ چپات
جیڑھی نئیں جلکدی ____ اُتھاں سُنج دے دیرے ۔ اُٹھویں پہر آکے ہک پسنجر ٹرین
رُکدی اے ۔ اینویں ذرا جئیں دیر ایہہ میلا لگ ویندے ____ دن پلو تے چہرے ڈٹھن
پونیاں آوازاں ____ تیئں وُت گڈی گوڑی مارتیں کڑ ویندی اے ____ ساریاں
رونقاں نال چائی ____ اپݨے میلے آپ میل ویندی اے ۔ تیئں ____ اکھیں
دی دید آلی کار کالیاں چمکنیاں لائناں دُور تائیں اُوندے پچھوں ویندن پیاں ۔"

ہک بئی جاہ " ڈھونکنا " وچ لکھدے ۔

تھاجراں لڑ دی آندی ہئی ۔ اُوندا وجود سجھ دی گالھی دُھپ دے شعاعیں سیٹھ
کنگوں ندی دے پاݨی دا نگوں ڈسدا آندا ہا ۔ اچھریا پاݨی ____ " کھتے ایں " اُوندے
اُلا وچ گھنگھرو وجدے ہئین ____ "

احسن داگھا سرائیکی وسیب دے سوشلسٹ انقلابی دے طور تے سامݨے آئے ۔
اُوندے نزدیک انقلاب ایں آسگدے جیویں او سمجھدے ۔ جیں ویلے کرداراں کوں
ماحول انہیں دے مزاج دے مطابق ملدے تاں انہیں وچ زندگی دی ہک چمک پیدا تھی
ویندی ہے ۔ ایہ کردار حیاتی وچ جیوݨا تاں چاہدن پر اپݨی مرضی نال ۔ او ایندے کیتے کہیں
قسم دی پابندی قطعاً قبول نہیں کریندے ۔ جیں ویلے حالات انہاں دا ساتھ نہیں ڈیندے
تاں زندگی جمود دا شکار تھیوݨ لگ پوندی ہے ۔ تے او passive تھی ویندن ۔ اُوندے افسانے

خالصتاً منفرد نظریہ فکر رکھیندن ۔ اُوندے سمجھݨ واسطے ہاں دے سوچیلے تے فکری شعور دا ہووݨا بہوں ضروری ہے ۔ ایہو وجہ ہے جو اُوندا Concept of Life دی عام بندے کیتے واضح کوئنی ۔

احسن واگھا ہک زمانے مُسیت وِچ مولوی وی رہ گئے ۔ اُوندا ایہ تجربہ اساکوں اُوندے پہلے افسانے " سواہ دے سیک " دے وِچ " گھلو فقیر " دی شکل وِچ نظر آندے ۔ فدا گاڈی احسن واگھا بارے آکھیئے جو " صوفی تاں توں کڈاہیں تھی ہی نئیں سگدا ۔ اے کمی افسانیاں وِچ پوری کیتی اے " شاید مولویں دا رویہ ایندے وِچ مذہب دے کیتے انحراف پسندی دا باعث بݨی ہے ۔ اُوندے ہک افسانے " تریچلا " وِچ ہے ۔

جو " ہیں رت میاں کن اس بندہ ——— تُساں اپݨے گلے دی مشق کیتی کرو ۔ ——— بیا تاں تاں میڈے ہوگی ——— او تُساں کوڑے قرآن تلاوت کرگھِدا کرو ———) ہک بئی ہجا لکھدے ۔

" اے مشین اینویں تاں ۔ بندن جو سوہݨے لوک شرارت کرکیں کوئی نویں خیئے اپݨے تن دے ——— اے ٹنگیندن چا " ایویں لگدے جیویں اُوندے تحت شعور وِچ ہک مولوی ہالی وی زندہ ہے ۔ جیکوں او مار نہیں سگیا ۔

ایندے علاوہ اُوندے اسلوب دا سب توں وڈا ہتھیار اُوندی زبان ہے ۔ او آپݨے جذبیں ، خیالیں تے سوچیں کوں لفظیں دے سوہݨے چولے پواتے افسانے وِچ وریندے ۔ دراصل افسانہ ہے ای لفظاں دی کھیڈ دا ناں ۔ کالرج آکھیا ہا جو " نثرا وہے جیندے وِچ الفاظ بہترین ترتیب نال وَرتیے ونجن " تے واگھے دیاں لکھتاں وِچ لفظاں دی ترتیب تنظیم تے فطری پن تحریر وِچ جان پیدا کر ڈیندے ۔ اُوندا لکھݨ دا انداز ڈھیر سارا ایویں لگدے جیویں گالھ مہاڑ کریندا پیا ہووے ۔ اُوندے لفظیں دی قوت دریا دی چھل دا نگوں ہے ۔ جیڑھی ابلاغ دی راہ وِچ آوݨ والیاں رکاٹیں کو وہاتے گھن ویندی ہے ۔ ایہو زبان دانی ہی محض اُوندا پورا اسلوب بݨیندی ہے ۔ واگھے کوں لفظیں دا بے انتہا شعور حاصل ہے ۔ اُوندے ایہ لفظ مادر ذات ہن تے انہیں لفظیں دے بارے او Born cmaaws ڈسدے ۔

احسن واگھا عورتیں دی نفسیات کوں بہوں درون بینی نال موضوع بحث بݨائے

عورت اُوندی زندگی دا ہک وڈا تجربہ ہے۔ تے تقریباً ہر قسم دی عورت اُوندے افسانیاں وِچ مل گئی ہے۔ "سواہ دے سیک" وِچ "رسی کرمی" ہک انقلابی عورت دا کردار ہے۔ "دلوں دی سلیمہ بیگم" ہک well read woman یورپ دی تعلیم یافتہ عورت ہے۔
"دھونکنا" دی حاجراں وسیب دے وِچ ہک اِجھی چھوہر ہے جیڑھی آپنڑیں ساریں، رسمیں ریتیں تے سماجی حوالیں نال نظر آندی ہے۔ ایندے علاوہ "پچھلا" وِچ ادتے معاشرے دے وِچ گالھیاں تے پکی طبیعت دیاں میٹرک F-A پاس چھوہریں دی نفسیات کوں موضوع بنائے۔

احسن واگھا دے انہاں افسانیاں دے وِچ گھریلو ماحول بہوں گھٹ ڈیکھݨ کوں ملالے۔ کرداراں دا خاندانی پس منظر دی بہوں دُھندلا جیا نظر آندے۔ "سواہ دا سیک"، "پچھلا" "روتھاں" "موریں دی ٹور" انہاں دے وِچ کردار اپݨیں پارٹ نال وِچھڑے ہوئے نظر آندن۔ ایندے علاوہ اُوندی زندگی دا ہک حِصّہ ہوٹلاں دے وِچ گذرے ایہ رویے اُوندے افسانیاں وِچ کہیں کہیں جا تے نظر آندن۔ بقول احسن واگھا "پیسہ میڈے کیتے کڈاہیں مجبوری نہیں بݨ سگیا۔" اُوندے ہک افسانے وِچ اُوندا ایہ انداز وی ڈِٹھا ونج سگدے۔ ہک جا لکھدے جو "سو پنجاہ دیاں دیہی ٹیوشناں رکھݨ دی جاہ چنگیاں موٹیاں ترے ترے سو دیاں ترائے ٹیوشناں رکھ کہیں ٹھاٹھ کیتے ونج سگدن۔"

واگھے دے افسانیاں دی ہک بئی خوبی ایہ ہے جو جیویں اُوندے افسانے دا آغاز اچانک تے غیر متوقع ہوندے اوویں ہی اُوندا انجام دی سنسنی خیز تے ناقابلِ توقع ہوندے۔ اخیر تیئں قاری ایہ اندازہ نہیں لا سگدا جو تھی کیا تھیوݨ والا ہے۔ ایندے علاوہ افسانیاں دا مجموعی Theme عبداللہ حسین دے ناول "اُداس نسلیں" دا نوحہ لگدے۔ سارے کردار جتنے متحرک نظر آندن اُتنے ہی مایوس وی ہن۔ لیکن انہاں کرداراں دی مایوسی وِچ دی ہک اُمید تے کجھ کرݨ دا جذبہ موجود رہندے اُوندا انجام ناخوشگوار نہیں ہوندا آپنے پچھوں ہک خوبصورت تاثر چھوڑ ویندے۔

جاوید چانڈیو
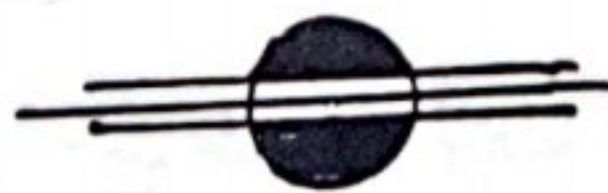
سرائیکی دے مختلف ناں

ڈاکٹر مہر عبدالحق آپنی کتاب "ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق" وچ لکھدن:

"ہندوستان دیاں بیاں زباناں وانگوں ملتانی وی علاقائی ناویں نال گنڈھیندی رہی۔ مثلاً ملتان تے اوندے آسوپاسوں دے علاقے وچ اینکوں "ملتانی" داناں ڈتا گیا۔ بہاولپور دے علاقے وچ اینکوں "بہاولپوری" آکھیا گیا۔ اچ وچ دارلعلوم قائم تھیا تاں اتھاں دی بولی "اچی" سڈیجن لگی۔ بلوچی تے پشتو بولن والیاں قوماں پہاڑیں کنوں لہہ کراہیں میدانیں وچ آئیاں تاں اوانھوں دی بولی کوں "ہند کو" آکھن لگیاں، دیرہ غازی خان دی بلوچی الاون والے اینکوں "جگدالی" تے یغدالی" داناں وی ڈتا۔ جیندا مطلب کسانیں تے دیہاتیں دی زبان، مظفر گڑھ وچ جٹ، کسان کوں آہدن، ایں گالھوں اتھاں اے "جٹکی" تھی گئی۔ لاڑ (ڈکھن) دے لوکیں دے نزدیک اے سرداریں دی تہذیب یافتہ زبان ہئی۔ ایں سانگے اہناں اینکوں سرائیکی تے "سرائی" دے نال نال سڈیا۔ غرض جو مختلف لوکیں مختلف وجوہات دی بنا تے اینکوں کئی ناں ڈتے۔ تو نئیں جو اے اپنے علاقے وچ ہکو سنویں الائی تے سمجھی ویندی رہی۔ تحری وچ ایندا ناں ملتانی ئی آئے۔ تے غالباً سبھ کنوں پہلے ابوالفضل، "آئین اکبری"، وچ استعمال کیتے۔(1)

سرائیکی زبان دے ناں دے بارے تحقیق کاریں بہوں کجھ لکھے۔ ایں کنوں پہلے جو اساں ایندے متفقہ تے جدید ترین ناں "سرائیکی" دے ماخذ تے گالھ کروں، ایں زبان دے بئے ناویں دا جائزہ گھن گھنوں۔ ایں جائزہ دے پہلے حصے وچ مغربی ماہرین لسانیات اے، جیوکس، ای۔ لو، برائن ولسن۔ رچرڈ فرانس برٹن۔ ٹریور بمنورڈ تے جارج ابراہام گریئرسن دے ڈتے ہوئے ناویں کوں ڈیکھوں تے انہاں دے بعد روسی ماہر لسانیات یو۔ اے سمر نوف برطانوی محققین ایچ ٹی لمبرک تے ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دی رائے دا جائزہ گھنوں، انہاں دے نال نال سرائیکی تحقیق کاریں ڈاکٹر مہر عبدالحق، بشیر احمد ظامی بہاولپوری، دلشاد کلانچوی، محمد اسلم رسولپوری تے احسن واگھا دی تحقیق تے وی گالھ کریسوں۔

اینڈریو جیرکس: کینیڈا وچ پیدا تھیا تے برطانیہ وچوں تعلیم حاصل کرن دے بعد مشنری سوسائٹی دی طرفوں ایں علاقے وچ بھیجیا گیا۔ ڈیرہ غازی خان دے علاقے وچ رہ کراہیں اول سرائیکی زبان دے ڈاہ ہزار لفظیں تے مشتمل "ڈکشنری آف جٹکی آرویسٹرن پنجابی لینگیویج ترتیب ڈتی۔ 1900ء وچ چھپن آلی ایں ڈکشنری

دے دیباچے وچ مصنف آہدے۔

مغربی پنجابی یا جٹکی زبان کیتے بہوں سارے مقامی ناں استعمال کیتے ویندن۔ ملتانی بلوچکی، پشاوری، پوٹھوہاری، ہزاری، بہاولپوری دیرے وال، جگدالی، شاہپوری، اے سارے ہیں زبان دے لہجیاں دے ناں ہن ------- ہر ضلع وچ ایں زبان دا آپناں آپناں ناں رکھیا ہویا معلوم تھیندے۔(2)

ایڈورڈاو برائن: 1973ء کنوں لاتے 1880ء تائیں مظفر گڑھ دا اسسٹنٹ کمشنر تے سیٹلمنٹ آفیسر ہا۔ 1882ء وچ ڈپٹی کمشنر تھی۔ کراہیں ملتان آگیا۔ 1881ء وچ انہاں دی شاندار کتاب "گلاسری آف دی ملتانی لینگویج" چھپی۔ جہڑی جو سرائیکی دے متعلق انگریزاں دی پہلی کتاب ہے۔

او برائن ضلع مظفر گڑھ دی سیٹلمنٹ رپورٹ وچ سرائیکی دے مختلف ناںویں بارے لکھدن۔

"-------لوک اینکوں، ہندی، اتے ہندکی، سڈیندن اتے ڈیرہ غازیخان دے بلوچکی بولن آلے علاقے وچ جگدالی، جٹ دی نسبت کنوں جگدالی مشہور ہے۔ یورپی لوکاں ایندا ناں ملتانی رکھیئے۔ پر کوئی قدیمی باشندہ اینکوں ایں ناں نال نہیں جانڑدا۔"(3)

جیمز ولن: جنہاں بعد وچ سر دا خطاب وی حاصل کیتا، پنڈت ہری کشن کول دے نال رل کراہیں "گریمر اینڈ ڈکشنری آف ویسٹرن پنجابی" لکھی جیہڑی 1899ء وچ چھپی۔ اے کتاب شاہپور دے علاقے وچ بولی ونجن والی زبان دے متعلق ہے۔ جینکوں ولن تھلی اکھیندے۔(4)

رچرڈ فرانسس برٹن: ایں زبان کوں باقاعدہ سکھن والا پہلا دانشور ہا انھاں کوں وی بعد وچ سر دا خطاب ڈتا گیا۔ ایہہ 35 زباناں دا ماہر ہا۔ برطانوی فوج دے کیتے جاسوسی دا کم کریندا رہ گیا ول چارلس ہنٹر دے قائم کیتے ہوئے "سروے آف سندھ" وچ اسسٹنٹ دے طور تے کم کرن لگا۔ 1849ء وچ ایندی لسانی تحقیقاں "اے گریمر آف دی جٹکی آر بیلوچی ڈائیلیکٹ" دے ناں نال چھپیاں سرائیکی دے مکمل قواعد دی شکل وچ چھپن آلی اے پہلی کوشش ہئی۔ او آہدے:

"سندھ وچ بولے ونجن والے پنجابی دے وگاڑے ہوئے لہجے لوکاں وچ ترائے ناںویں نال سنجاتے ویندن:۔ (1) سرائیکی (2) بلوچکی (3) جٹکی، سرائیکی، سرو (اتلے سندھ) دے ناں دی نسبت نال سڈیندی ہے جتھاں جو لوکاں وچ اے عام بولی ویندی ہے۔ میدانی علاقیں وچ آباد بہوں سارے بلوچ قبیلے ہیں لہے وچ گالہہ مہاڑ کریندن۔ سندھی اینکوں ات گالہوں بلوچکی اکھیندن--- جٹکی دا ناں جیہڑھا جو ایں زبان نال چمبڑیا ہویا ہے، پنجابی الاصل ہے۔ اتے ملک دے قدیمی رہن والے لوکاں یعنی جٹاں نال خاص تعلق رکھیندے۔(5) ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل آہدن۔ جو ایں گریمر دے دیباچے دے ست صفحے کڈھیجے تے غیر مستند بیاناں دے نال کھڑے

نظر دن---- اے سارے دے سارے فکمانہ تے طیر استدلالی روش وچ بیان کیتے گئین- ایندے باوجود انہاں دا آکھن ہے جو سندھ دے برطانوی عہد حکومت وچ ایں زبان دے متعلق تالیف تھیون والا ہے آخری بیان ہے-(6)

ریورنڈ ٹریور بمفورڈ،1881 کنوں 1896ء تائیں ملتان وچ تبلیغی پادری دی حیثیت نال کم کریندے رہن- 1895ء وچ اوبرائن دی گلاسری، تے برٹن دی گریمر دے بارے انہاں دا ہک مضمون "رف نوٹس آن دی گریمر آف لینگیویج ان ویسٹرن پنجاب" دے عنوان نال چھپیا- اے مضمون ایں زبان دی گریمر تے قواعد تے جامع تے مکمل ہا- ایندے وچ ملتانی تے اجی جہیں نانویں کوں ایں واسطے رد کر ڈتا گیا ہا جو اے محدود مقامی نال ہن، اتے جٹکی کوں وی ایں واسطے جو بہوں سارے جٹ اینکوں نہیں پلیندے- انہیں ترئے نانویں دے مقابلے وچ ہک بے ڈھنگے ناں مغربی لہندا، کوں ترجیح ڈتی گئی-(7)

جارج ابراہم گریرسن: لسانیات دا پہلا سجدار ماہر ہا جیں کہیں حد تائیں سرائیکی دا گوڑھی نگاہ نال مطالعہ کیتے 1898ء وچ اونکوں "لینگیولسٹک سروے آف انڈیا" دا سپرنٹنڈنٹ تعینات کیتا گیا- اٹھ ہزار صفحیاں تے مشتمل ایں کتاب دے 183صفے اوں" جنوبی لہندا" کیتے وقف کیتے ہن- سرائیکی کیتے "لہندا" دی گمراہ کن اصطلاح کوں رواج ڈیون والا گریرسن وی ہا- "جنوبی لہندا" دے مختلف لہجے اوں ایں طرح بیان کیتن:
ملتانی (ملتان، مظفر گڑھ تے بہاولپور) ہندکی بولی (ضلع ڈیرہ غازیخاں) دیرہ وال بولی (ضلع دیرہ اسماعیل خان) ہندکو بولی (ضلع میانوالی) سرائیکی ہندکی (ضلع حیدرآباد بالائی سندھی، ریاست خیرپور، ضلع تھرپارکر، ضلع کراچی)(8)

ستارہویں تے اٹھارویں صدی وچ لکھے گئے لغت دے قاعدین وچ سرائیکی زبان کوئی ہندی دا ناں ڈتا گئے- اتے سرائیکی لفظیں دے تلے علامت "ھ" ورتی گئی- تے فارسی لفظیں دے تلوں علامت "ف" ورتی گئی- مولوی خدا بخش تونسوی دی منظوم لغت " نصاب ضروری " دی مثال یا مولوی عبدالکریم جھنگوی دی " نجات المومنین " دی مثال پیش کیتی ونج سگھیندی اے-

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم
کارن مرداں امیاں جوڑئے عبدالکریم (نجات المومنین)(9)

موجودہ صدی دے چھیویں ڈہاکے (1962ء) وچ ایں زبان کوں "سرائیکی" دے متفقہ ناں نال سڈیجن شروع تھی گیا تے سرائیکی دے مرکزی علاقے ملتان وچ "سرائیکی اکیڈمی" دے ناں ہیٹھ ہک ادبی تحریک دا آغاز تھیا-(10) جیندے اثرات بعد وچ آون والے مستشرقین تے وی تھئے-

روسی محقق یوائے سمر نوف اپنی کتاب "لہندی لینگیویج" وچ لکھدن:

"برطانوی ماہرین لسانیات ایں زبان کوں مغربی پنجابی دا ناں ڈتا گیوں جو لہندی الاون والے لوکیں دی وڈی تعداد تقسیم کنوں پہلوں دے مغربی پنجاب وچ رہندی ہئی۔ پر انہاں ایندے باوجود ایں بولی دے امتیازی مہاندریں دی نشاندہی وی کیتی جیہڑے اینکوں واضح طور تے پنجابی کنوں نج کریندن۔۔۔۔۔۔۔ حالیہ سالیں وچ زیر بحث زبان کوں پاکستان وچ زیادہ تر سرائیکی (SERAIKI) یا (SERAIKI) سرائیکی آکھیاں ویندے۔"(11)

"سرائیکی" دے ناں دے بارے وچ بشیر احمد ظامی بہاولپوری اپنی کتاب "سرائیکی زبان کا ارتقاء" وچ لکھدن۔ "مؤرخین آہدن جو تقریباً ترائے ہزار سال پہلے تائیں اسوری قوم کوں وادی سندھ بلکہ ہندوستان دے کجھ بئے حصے تے وی اقتدار حاصل ہئی۔ او ہک زبان بلیندی ہئی جینکوں اپنے قومی ناں دی نسبت نال اسور کی، آہدی ہئی۔ اسور کی انقلاب زمانہ کنوں، آسر کی، یا سراوا کی، بنئی تے ول سرائیکی سڈیجن لگی۔"

اگوں لکھدن " بعض لوکیں دا خیال اے جو قدیم زمانے وچ ہندوستان دیاں وڈیاں سڑکاں دا انتظام ملتان دے امیریں کبیریں دے ہتھ وس ہا۔۔۔۔ مسافر اپنے قیام دے دوران انہاں دی زبان سندے، تے اپنے کمیں کاریں سانگے انہیں دی زبان پلیندے ہن۔ ایں طرح سرائیں دی مناسبت نال اتھاں الیجن والی زبان کوں سرائے دی بولی یا سرائیکی آہدے ہن۔"

او مزید قیاس کرن دے بعد آہدن " ملتان تے ایندے اصلی باشندیں کوں ہند تے سندھ دے سبھنئیں لوکیں تے اولیت تے سیادت حاصل رہی۔ لہذا انہیں دی زبان وی سرداریں تے دانشمندیں دی زبان سڈیجن لگی تے الاون والیں دیاں خوبیاں دی وجہ کنوں سرائیکی مشہور تھئی۔(12)

سرائیکی دے ہک بئے تحقیق کار دلشاد کلانچوی آپنیاں کتاباں "سرائیکی زبان تے ادب "تے "سرائیکی اوراس کی نثر "وچ "سرائیکی زبان دا ناں" دے باب وچ [illegible] سندیں ہوویں ظامی بہاولپوری [illegible] نظریات دی تائید کریندن(13)

[illegible]ھ دی تاریخ دے ہب انگریز محقق ایچ ٹی لمبرک اپنی کتاب" سندھ: اے [illegible]نرل انٹروڈکشن" وچ لکھدن۔:

"اینویں (بلوچیں وانگوں) بئے وی بہوں سارے قبیلے تے ذاتیں ہن۔ جیہڑے نسبتاً جدید زمانے وچ ہمسایہ علاقیں وچوں لڈ کراہیں، سندھ وچ آن آباد تھئے ہن۔ انہیں دے لڈن دے بہوں سبب ہن۔ مثلاً اپنیاں نال تکرار، اباٹیاں زمیناں دا پورا نہ پووݨ یا ظالم حاکمیں کنوں بھیج کراہیں جند چھڑاون، انہیں وچ اکثریت پنجاب دے جاٹ قبیلیں، مثلاً سیالیں، جوئیں تے کھاوڑیں دی ہے۔ سرائی، دا لقب اکثر انہاں کیتے استعمال تھیندے۔ اے سندھ وچ تڈاں آتے جڈاں کلہوڑے، جنہاں دے اے مرید تے حمایتی ہن۔ مغلیں نال صلح تھیون دے بعد بکھر

دے حاکم تھئے۔

پہلے ،سرائی ، دی معنی ، اتر دے لوک ، ہوندی ہئی۔ پرول اے لفظ کلہوڑیں دے گھرانے نال تعلق دی وجہ کنوں " تعظیمی لقب " دے طور تے کم آون لگا۔ انہاں دے اکثر قبیلے آپت وچ لہندا یا مغربی پنجابی ، الیندن جیرھی بولی کوں سندھ وچ سرائیکی آکھیاں ویندے۔(14)

اواگوں آہدن: " پنجاب کنوں لڈتے آون والے جاٹ (جت) کجھ بلوچ تے بئے قبیلے جیرھے لہندا الیندے ہن انہاں کوں سندھ وچ عام طور تے سرائیکی ، آکھیا ویندے اے لوک سندھ وچ جتھاں وی ہوون ایہا بولی الیندن۔ ایندا بیا مطلب اے ہے جو سندھی دی او قسم جیرھی ،سرے ، وچ یعنی عام طور تے دادو تے کوٹ لاکو دے اتر وچ الائی ویندی ہے۔۔۔۔ اینکوں عام طور تے معیاری یا وچولی سندھی دا نعم البدل سمجھیا ویندے۔۔۔۔۔ معیاری سندھی الاون والے "لاڑی" کوں چنگی بولی سمجھدے ہن۔

"جیرھی بولی لاڑ وچ بندے الیندن ، اوہا بولی سرے وچ ڈھوریں دی ہے۔ (یعنی مشہور محاورہ : " لاڑ جو پڑھیوں ، میرے جو ڈھگو") ۔۔۔۔۔۔"(15)

ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دے خیال دے مطابق ، سولہویں صدی کنوں انوہویں صدی دی درمیانی مدت وچ جڈاں جنوبی پنجاب دے بلوچ سرائیکی بلیندے ہوئے سندھ وچ بجے تاں سندھئیں انہاں دی زبان کوں سرائیکی دا ناں ڈتا کیوں جو اے جنوبی پنجاب یعنی سندھ دے شمالی حصے (سیرے) وچ بولی ویندی ہئی۔(16)

انہاں دا آکھن اے جو صوبہ سندھ سرائیکی دا وطن نہ سہی لیکن سندھ نے اینکوں اور ناں ضرور ڈتے جیندے نال ہن اے سنجاتی تے سڈی ویندی ہے۔(17) ۔

سرائیکی لسانیات دے ہک بئے محقق اسلم رسولپوری آہدن:

"میڈے خیال وچ ایں حقیقت کنوں کوئی انکار نہیں کر سگھدا جو سندھ وچ شروع کنوں سرائیکی دا ایہو ناں مستعمل رہ گئے تے اساں کنیں اتھاوں آئے ورنہ اتھاں تاں ایں زبان کوں علاقیں یا سمت دیں بنیادیں تے ملتانی ، اچی ، ہندی ڈیرہ والی ، بہاولپوری ، ہندکی ، لہندا ، جگدالی تے جٹکی ، آکھیا ویندا رہ گئے۔(18)

احسن واگھا اپنی کتاب۔

وچ ہک نواں نظریہ پیش کریندن جو " اے مقبول عام گالھ جو سرائیکی دا ناں ، سرا ، (اتر) دی وجہ کنوں سندھی الاصل غلط ہے۔ کیونجو اے اصطلاح گرامر دی لحاظ نال سندھی کینی۔ جیکر زبان دا اے ناں سندھ وچ بنیا ہوئے تاں اے "سرائیجی" ہوئے ہا کیونجو دا ، وے یادی دالاحقہ سندھ وچ جو ، جا ، جی وچ تبدیل تھی ویندے۔

اے ممکن اے جو "سرائیکی" دی اصطلاح خود سرائیکی زبان وچوں نکتی ہووے۔ کیونجو ، کی ، تے ، اکی

دے لاحقے سرائیکی وچ زبان دا ناں بناون کیتے استعمال تھیندن۔ جیویں جو بلوچکی، بلوچیں دی زبان، پٹھانکی، پٹھانیں دی زبان وغیرہ۔(19)

احسن واگھا اپنے ایں مضمون وچ تھوڑا بھاں اگوتے ونج کرایں سرائیکی دے مختلف ناں گنویندیں ہوئیں لکھدن:

11۔ چٹاکی یا بلوچکی: اے ناں سرائیکی کوں لیوٹ برٹن دی سندھ سروے دی رپورٹ وچ بلوچیں دی زبان دے طور تے ڈتے گئین۔ اوں ایں زبان دے ہیٹھلے لہجے بیان کیتن۔
(1) سرائیکی (2) بلوچکی (3) چٹاکی (20)

ایچ ٹی لیمبرک اپنی کتاب وچ سندھی زبان دی تقسیم کریندے ہوئیں لکھدن:

"معیاری سندھی یا ادبی بولی اوہا ہے جیڑھی "وچولی" وچ الائی ویندی ہے۔ ایں کنوں سوا سندھی دے پنج بئے محاورے ہن: سرائیکی، جیڑھی اتلے سندھ تے کجھی وچ الائی ویندی ہے: تھریلی یا ڈھاٹکی، جیڑھی ابھے دے رن پٹ وچ الائی ویندی: لاڑی، جیڑھی سندھ دے ڈیلٹا والے علاقے (لاڑ) وچ الائی ویندی ہے۔ تے لاسی، جیڑھی کراچی دے آسوں پاسوں تے لسبیلہ دے ڈکھن وچ الائی ویندی۔(21)

مذکورہ بالا ڈوہیں لسانی حوالے سندھ وچوں گدے گئن۔ جنہاں وچ سندھ وچ ایہن والیاں زباناں دا ذکر کیتا گئے۔ جنہاں وچ سرائیکی بلوچکی، چٹاکی، تھریلی، ڈھاٹکی، لاڑی تے لاسی زبانیں دا ذکر ہے تے ایں لسٹ وچ خود سندھی دا ناں وی شامل کر گدھا ونجے ، صورتحال واضح تھی ویسی۔ انہاں سبھنیں ناواں وچوں کوئی نہ کوئی ناں تاں سندھی الاصل، ہونا چاہیدے۔ خاص طور تے خود سندھی دا ناں، "سندھ جی" یا ول تھریلی دا ناں "تھرجی" یا ڈھاٹکی کوں "ڈھاٹجی" ہونا چاہیدا ہا۔

میڈا خیال ہے جو، ی، کی، یا، اکی، دے لاحقے وادی سندھ وچ ز[illegible] دے ناں بناون کیتے استعمال تھیندن۔ جیڑھے سندھ تے سرائیکی علاقے وچ مشترکہ طور تے مست[illegible]ں ہن [illegible] جیویں نہ ہوئے تاں ہندی دا لاحقہ، کی، سرائیکی وچ "دی" وچ تبدیل تھی ویندے۔ تے ول جھیڑے اصول [illegible] سندھی کر یسر کوں پرکھے سے اوں اصول دے مطابق، سرائیکی الاصل، ناں تاں "سرائے دی" ہوناں چاہیدے نہ کہ سرائیکی۔

بہر حال موجود لسانی شہادتیں تے لفظ دی معنوی بنیاددے واضح ہوون دی وجہ کنوں اے تسلیم کر گھننا چاہیدے جو سرائیکی، کوں اے ناں سندھ نے ڈتے۔

BIBLIOGRAPHY

(1) مہر عبدالحق، ڈاکٹر۔ "ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق"۔ بہاولپور 1967ء 128

(2) شیکل، کرسٹوفر، "سرائیکی مطالعے دے سو سال" (مترجم دلشاد کلانچوی)۔ بہاولپور 1986ء۔ ص 78

(3) ایضاً۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص، 51

(4) ایضاً۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص، 56، 57

(5) ایضاً۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص۔ 43

(6) ایضاً۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص، 42۔44

(7) ایضاً۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص 66

(8) مہر عبدالحق، ڈاکٹر۔ "ملتانی زبان اور اس کا اردو سے تعلق" بہاولپور 1967ء۔ ص، 41

(8) مہر عبدالحق، ڈاکٹر۔ "ملتانی زبان اور اسکا اردو سے تعلق۔" بہاولپور 1967ء ص، 41

(12) ظامی، بشیر احمد۔ "سرائیکی زبان کا ارتقاء۔ بہاولپور 1970ء۔ ص: 41، 43، 45

(13) کلانچوی، دلشاد، "سرائیکی زبان تے ادب"۔ بہاولپور 1987ء۔ ص 10، 11، 12

(16) رسولپوری، محمد اسلم۔ "سرائیکی زبان اوندا رسم الخط تے آوازاں۔" رسولپور۔1980ء ص۔ 49

(17) شیکل، کرسٹوفر، "سرائیکی مطالعے دے سو سال" (مرتجم دلشاد کلانچوی)۔ بہاولپور 1986ء ص، 44

(18) رسولپوری، محمد اسلم، مذکورہ بالا۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔۔ص۔ 49

غزل

دوستیں دی وفا تے کھِل پوندا اں، زہر کھانداں تے کھاتے کھِل پوندا اں،
میکوں پتھر جو آتے لگدے ہِن ڈکھ دے وِچ منہ وُلاتے کھِل پوندا اں،
بھید پاتے ہیں زندگانی دا سِر تے آندی قضا تے کھِل پوندا اں
او جو کھِلدا ہے میکوں غم ڈے تے ہیں وی غم کو وُلاتے کھِل پوندا اں
ہِیں جو دریا کوں جوش وِچ ڈِہداں کرتے تقویٰ خدا تے کھِل پوندا اں
عشق دی ابتدا تے روندا ہم عشق دی انتہا تے کھِل پوندا اں
کھِلدیں کھِلدیں او حال جو پُچھدے نیر اکھ توں وہا تے کھِل پوندا اں
ہِیں وی منصور وانگ سُولی تے حق دا کلمہ الا تے کھِل پوندا اں
میڈا ڈِیوا ہے جیہڑی وِسمیندی ہیں اوں پاگل ہوا تے کھِل پوندا اں
ہیں او سُقراط ہاں، جو زہر دا جام نال ہونٹاں دے لا تے کھِل پوندا اں

بے خودی دی ہیں سانگ تے نقویؔ
سِر خودی دا چڑھا تے کھِل پوندا اں

غزل

قاسم جلال

ذہن دیاں سوچاں کوں نویں رنگ وچ ڈھالی کھڑاں
بغض دی رات اچ مشالاں پیار دیاں بالی کھڑاں

خیر ہووے باغ دی، شالا اینویں وسدا رہے
بوٹا بوٹا ہاں دی رت ڈے ڈے تے میں پالی کھڑاں

شیت رُٹھے یار کوں میڈا خیال آوے وِلا،
ہیں وفا دی راہ وچ ایں آس تے خالی کھڑاں

کئی میکوں بے وس اکھیندے تے سمجھدے کئی دریٹھ
جیڑھا ڈکھ ملدے اوں کوں کھل کھل تے میں ٹالی کھڑاں

او دی اَج کھلاں کریندے میڈی حالت تے جلال
جیندے کیتے میں حیاتی آپݨی گالی کھڑاں،

صابرہ چشتی

غزل

لکھاں درد دِلیں وچ پلیٹے
ڈِتنڑے ساکوں یار رنجیٹے

گنیاں ساڈِیاں وچ ہتھکڑیاں
پیر تے ہن شولاں دے مریٹے،

ماہی آوے بھاگ پاوے
رُتے سیج پھلاں دی لیٹے،

پیکیں دے گھر سیر تھٹے جٹے
آئے نہ لانویں لہنڑ دے نیلٹے

اساں ڈِڈھ تے پتھر بدھ کے
کھاندے پئے ہیں دھیڑے ٹیٹے،

جیڑھے چلہ توں بھاہ چاونڑ آئے
اَج او کرن مغاز اُٹیٹے

ساڈی دھرتی سونے ورگی،
لیندا ویندے کونڑ پلیٹے

اُٹھی صابرہ سوجھلا تھی گئے،
تیڈے کیتے سجھ کوں ہی چلیٹے

جشنِ آزادی کے موقع پر شعراءِ کرام اپنا کلام پیش کر رہے ہیں۔

کپاس کی دنیا میں ایک ہی نام
اعلیٰ معیار
بہترین
رینبو
کاٹن فیکٹری
حاجی بلند خان
رینبو کاٹن فیکٹری
اڈہ پرمٹ
لودھراں
ملتان روڈ